

MALMÖ HÖGSKOLA

Mänskliga Rättigheter 41-60

HT 2004

Handledare: Johan Modée

MAKTEN ÖVER MEDIA

En studie av yttrandefrihetens ställning inom rysk television

Marika Eriksson

Abstract

Uppsatsen behandlar hur den ryska televisionen behandlas av den ryska staten och vilken betydelse detta fått för yttrandefriheten i Ryssland. Uppsatsen fokuserar på tiden mellan president Putins första och andra presidentval (1999-2000). Den ryska staten har under denna tid kritiserats från många håll då den statliga kontrollen över televisionen kraftigt ökat. Uppsatsen försöker reda ut hur detta ökade statliga inflytande påverkat mediaföretagen och hur detta i sin tur påverkat den nyhetsbevakning den ryska allmänheten fått ta del av.

Uppsatsen ger också en historisk beskrivning av hur televisionen förändrats från Sovjetunionens fall fram till idag. Vidare används TV-stationen NTV och dess ägare, som en fallstudie av hur mediaföretag behandlats av den ryska staten. Uppsatsen visar också på hur televisionen bevakat presidentvalen 2000 och 2004 och hur detta påverkat utgången av valen. Tillsist sammanförs uppsatsens delar i en diskussion om hur ägandet av televisionen påverkar dess utbud och i förlängningen hur det påverkar televisionens publik.

This essay deals with how the Russian television has been treated by the Russian state and how this has affected the freedom of opinion in Russia. The essay focuses on the time between the first and second presidential election of president Putin (2000-2004). The Russian state has during this time been heavily criticised by many because of the increasing influence the government has over the Russian television. This essay tries to find out how this increasing state influence has affected the broadcasting companies and how this has influenced the newscasts. This essay also gives a historical overview of how the Russian television has changed since the Soviet Union's downfall until today. Furthermore the TV-station NTV and its owners are examined as a special case of how the broadcasting companies are treated by the Russian government. The essay also shows how TV covered the presidential elections in 2000 and 2004 and how their coverage affected the election results. Finally the parts of the essay are brought together in a discussion about how the ownership of television influences the range of news and thereby its audience.

Innehållsförteckning

1	INLEDNING	1
1.1	Syfte och frågeställningar	1
1.2	Material och källor	2
1.3	Avgränsningar	3
1.4	Struktur	3
2	METOD OCH TEORI	4
2.1	Yttrandefrihet	4
2.2	Den normativa mediaforskningen	5
2.3	Det demokratiska mediasystemet	7
2.4	Media ur makro- och mikroperspektiv	8
2.5	Applicering	9
3	MEDIA I RYSSLAND	10
3.1	Media i Sovjetunionen	10
3.2	Media i Ryssland efter kommunismens fall	11
3.3	Sammanfattning	13
4	MEDIAS UTVECKLING UNDER PUTIN	14
4.1	Generella tendenser	14
4.2	Makten över media – pluralism och autonomi	16
4.3	Medialagarna	19
4.4	Sammanfattning	21
5	NTV OCH MEDIA-MOST	22
5.1	NTV och Media-Most – bakgrund och struktur	22
5.2	NTV som oberoende nyhetsförmedlare	23

5.3	Guzinskij-affären	24
5.4	Guzinskij-affären och staten	26
5.5	Sammanfattning	27
6	MEDIA OCH VÄLJARNA	29
6.1	Mediavanor	29
6.2	Mediauppfattning - Förtroendet för media	30
6.3	Media i valkampanjer	32
6.3.1	Valen 1999 och 2000	32
6.3.2	Presidentvalet 2004	35
6.4	Sammanfattning	36
7	DISKUSSION	38
7.1	Makroperspektivet	38
7.2	Mikroperspektivet	40
8	SLUTSATSER	43

1 Inledning

Sedan Vladimir Putin blev president i Ryssland år 2000 har mediaklimatet i Ryssland förändrats drastiskt. Forskare och intresseorganisationer har slagit larm om ett, från statens sida, minskande intresse för pressfrihet och för upprätthållandet av oberoende media. Många frågar sig om Ryssland är på väg tillbaka in i ett auktoritärt system där statlig censur används och nyhetsredaktionerna inte står självständiga. Staten har under de senaste åren tagit kontroll över alla rikstäckande TV-kanaler i Ryssland. De privatägda medierna har i allt större grad trängts undan ifrån marknaden vilket tycks ha orsakat en större likriktning av innehållet i media.

Det senaste presidentvalet i Ryssland 2004, där Putin vann med hela 71 % av rösterna, kritiserades av de valobservatörer som fanns på plats. Kritiken handlade inte om valfusk eller dålig organisation utan om att media ansågs ha varit partiska och att det därför inte funnits förutsättningar för en rättvis valkampanj. Även detta har lett till spekulationer om huruvida den ryska staten längre värnar om pressfriheten.

Denna uppsats handlar om televisionen i Ryssland ur ett yttrandefrihetsperspektiv. Yttrandefrihet är en mänsklig rättighet som innebär att ha rätt till att uttrycka sin åsikt men också att det ska finnas möjligheter till att uttrycka sin åsikt och att låta andra få uttrycka sina. Media spelar i dagens samhälle en stor roll som yttrandefrihetens arena. Där får man sprida sitt budskap till andra samt hämta information för sina egna åsikter. Media som styrs eller kontrolleras av staten eller andra aktörer är därför problematisk för individens rätt till yttrandefrihet.

Jag vill, i denna uppsats, studera hur media fungerar i det nya demokratiska Ryssland eftersom jag anser att media har en stor plats i ett demokratiskt samhälle, särskilt televisionen som i de flesta samhällen idag är den främsta källan till information.

1.1 Syfte och frågeställningar

Syftet med denna uppsats är att kritiskt granska hur relationen mellan stat och individ via massmedia kan fungera för att på så sätt få en bild av huruvida yttrandefrihet inom media finns i dagens Ryssland. För att uppnå detta syfte har jag valt att arbeta med en fallstudie av den ryska TV-stationen NTV. Genom att undersöka denna TV-station kan man få en bild av hur den ryska staten behandlar mediaföretagen, både ifråga om synen på ägande av media och hur man använder sig av lagstiftningen för media.

För att ytterligare fördjupa bilden studeras hur televisionen påverkat väljarna vid val för att ge en bild av varför staten behandlat företagen som de gjort. Detta, i sin tur, visar hur individens relation, i egenskap av väljare och mediakonsument, till staten ser ut.

Jag har valt att arbeta utifrån följande två frågeställningar:

- Har den ryska staten levt upp till sina åtaganden gällande yttrandefriheten ifråga om TV-stationen NTV?
- Hur har televisionen tagit ställning i valkampanjerna 1999, 2000 och 2004 i Ryssland och på vilket sätt har detta påverkat väljarna?

Genom att använda dessa två frågeställningar fås en bild av statens relation till media samt vidare hur media i sin tur påverkar sin publik. Detta resulterar i en helhetsbild av statens relation till individen via media.

1.2 Material och källor

Olika forskares arbeten används för att undersöka de båda frågeställningarna. Dessa arbeten kompletteras med rapporter från frivilligorganisationer och journalistiska artiklar för att få fler infallsvinklar på frågorna.

De källor som valts är främst artiklar av forskare som studerat olika aspekter av media och demokrati i Ryssland. Bland källorna kan boken *Russian Media Challenge* (2001) nämnas. Den innehåller ett antal artiklar författade av olika forskare på den journalistiska fakulteten i Moskva. De artiklar ur boken som används är: "Media Structures: Changed and Unchanged" av Elena Vartanova, "Media and Power" av Ivan Zassoursky, "Television: Medium to Elect the President" av Andrei Raskin, "Media Regulation" av Andrei Richter och "Media and the Public Interest" av Yassen N Zassoursky.

Ytterligare källor är *Democracy and the Media* (2000), en samling artiklar om media och demokrati i olika länder, däribland Ryssland där forskaren Ellen Mickiewicz skriver om medias problem i Ryssland i artikeln "Institutional Incapacity, the Attentive Public, and Media Pluralism in Russia".

En liknande publikation är *De-westernizing Media Studies* (2000) som handlar om media i olika samhällssystem. I den skriver Brian McNair om televisionens utveckling under 1990-talet och professor Colin Sparks skriver om media i Östeuropa efter kommunismens fall.

McNair har också skrivit artikeln "Television in post-Soviet Russia" och Sparks bok *Communism, Capitalism and the Massmedia* (1998) används också för uppsatsen. Förutom dessa används två artiklar skrivna av Jonathan Becker "Keeping Track of Press Freedom" (2003) och "Lessons From Russia" (2004) och en artikel av Olessia Koltsova, "News Production in Contemporary Russia" (2001).

Olika rapporter används för att komplettera den akademiska litteraturen. Några av dessa är organisationen *Reportrar utan gränsers* årliga rapporter från 2002-2004 samt organisationen för säkerhet och samarbete i Europa (OSSE) valövervakningsrapport från presidentvalet 2004. Även en del nyhetsartiklar från svenska dagstidningar används som material för uppsatsen.

1.3 Avgränsningar

Uppsatsen behandlar tiden från Sovjetunionens fall 1991 fram till presidentvalet 2004. Den behandlar specifikt valet till det ryska parlamentet Duman 1999 samt presidentvalen 2000 och 2004. Uppsatsen fokuserar på televisionen i Ryssland. Andra media så som press eller radio används, i uppsatsen endast i enstaka jämförelser med televisionen eller under samlingsbegreppet "media". TV-stationen NTV och dess förra ägare Media-Most används som en fallstudie och övriga TV-stationer utan kopplingar till NTV behandlas därför endast översiktligt. De TV-kanaler som enbart har ett nöjesutbud behandlas inte i uppsatsen.

1.4 Struktur

Uppsatsen är indelad i fem delar där den första delen, kapitel 2, behandlar olika metoder i studiet av media och demokrati. Den andra delen, kapitel 3, ger en bakgrund till medialäget i Ryssland och en bild av utvecklingen efter kommunismens fall. Kapitel 4 behandlar staten och media i Ryssland. Den fjärde delen, kapitel 5, är en fallstudie av TV-stationen NTV, där maktspelet kring stationen undersöks. Kapitel 6 handlar om vilka slutsatser har dragits kring förhållandet mellan media och väljarna i Ryssland. Kapitel 3-6 avslutas med en sammanfattning. I kapitel 7 följer en diskussion av uppsatsens innehåll. I kapitel 8 presenteras de slutsatser som kan dras av uppsatsen.

2 Metod och teori

I det här kapitlet vill jag presentera olika metoder och teorier man kan använda sig av när man undersöker media, demokrati och yttrandefrihet. Den första delen behandlar översiktligt yttrandefrihetens ursprung, yttrandefriheten inom internationell rätt och medias roll för yttrandefriheten. Den andra delen av kapitlet handlar om debatten kring huruvida forskning om media och demokrati bör vara normativ eller inte. Nästa del behandlar det demokratiska mediasystemet och hur detta kan kopplas till yttrandefrihet och mänskliga rättigheter. Den sista delen behandlar olika fokus man kan ha kring forskning om media och hur dessa skiljer sig åt.

Uppsatsen är en litteraturstudie med en kvalitativ ansats där TV-stationen NTV är objektet för en fallstudie. Olika forskares texter presenteras och analyseras för att få en djuplodande bild av uppsatsens fokuspunkter.

Uppsatsen utgår från ett minimalistiskt demokratiskt mediasystem som förklaras nedan. I denna uppsats vill jag också kombinera ett makroperspektiv på media med ett mikroperspektiv för att få en större helhetsbild av medias roll i förhållandet mellan staten och individerna. Hur detta görs förklaras i delkapitel 2.4.

2.1 Yttrandefrihet

Yttrandefriheten tillhör de medborgerliga och politiska rättigheterna, de så kallade första generationens mänskliga rättigheter. Yttrandefriheten finns med i alla de stora konventionerna om mänskliga rättigheter och har ett starkt stöd i många liberala demokratiers nationella lagstiftningar.

Grundtanken med yttrandefriheten är att den ska göra det möjligt att ha en ”idéernas marknadsplats” enligt liberala principer där tankar och idéer på jämlik bas ska kunna konkurrera med varandra och blandas med andra för att uppnå en utveckling av mänsklighetens idéer. Idéernas marknadsplats finns också till för att människor ska ha en möjlighet att hitta de tankar och idéer, i ett bredare spektrum av idéer, som bäst passar oss för att kunna ta mer välinformerad beslut än om marknadsplatsen varit begränsad. Medias betydelse för yttrandefriheten är därför viktig för att vara den som förmedlar information och på så sätt låta olika idéer

komma fram. Media har också en viktig uppgift i att vara den som kritiskt granskar dessa idéer.¹

En definition på vad yttrandefrihet innebär finns i den Allmänna förklaringen om mänskliga rättigheter. Enligt denna betyder rätten till yttrandefrihet: ”frihet för envar att utan ingripande hysa åsikter och frihet att söka, mottaga och sprida upplysningar och tankar genom varje slags uttrycksmedel [...]”.² Liknande formuleringar finns i både Internationella konventionen om medborgerliga och politiska rättigheter³ och de regionala konventionerna, Europakonventionen⁴, Afrikanska stadgan⁵ och Den amerikanska konventionen⁶. Den amerikanska konventionen och Europakonventionen är dock mer preciserade och lägger något större vikt vid att förbjuda censur från offentlig myndighet. Dessa konventioner är alla bindande men utrymmet för tolkningar av texten är relativt stor och konventionsstaterna följer sällan formuleringarna till punkt och pricka.

Yttrandefriheten har historiskt sett varit viktig som redskap för den som velat kritisera den styrande makten. De flesta gånger som yttrandefriheten mottarbetats av makten har också varit av rädsla för kritisk opposition. Utan arena att uttrycka sig på får oppositionen svårare att påverka folket i nya riktningar. Även i regimer som använt sig av propaganda för att påverka sitt folk har yttrandefrihet motverkats. Utan yttrandefrihet blir propagandan den enda sanningen.

I den här uppsatsen kommer begreppet yttrandefrihet att användas som ett normativt ideal för hur ett mediasystem bör fungera. Hur detta görs förklaras i delkapitlet 2.3 nedan.

2.2 Den normativa mediaforskningen

I undersökningar av media kan man inta två olika förhållningssätt. Man kan antingen anta att media utvecklas enligt samma mönster i alla länder och därmed använda sig av samma teorier för att jämföra de olika länderna. Ett annat sätt att forska kring media innebär att man anser att olika länders media inte går att undersöka med samma modeller och alltså inte jämföra dem, då ländernas förutsättningar är olika, avseende bland annat ekonomi, styrelseskick och kultur.

Det förstnämnda av dessa förhållningssätt innebär oftast en normativ forskning. Man menar att man kan använda sig av samma teorier och analysmetoder för att på så sätt få fram ”etiketter” eller klassificeringar som är

¹Neil Netanel, ”Is the Commercial Mass Media Necessary, or Even Desirable, for Liberal Democracy?”, (Working paper, TPRC Conference on Information, Communications, and Internet Policy, 2001), Hämtat från: Academic Search Elite, EBSCO, 050422.

²Allmän förklaring om de mänskliga rättigheterna, (1948), artikel 19.

³Internationell konvention om medborgerliga och politiska rättigheter, (1966), artikel 19.

⁴Europeiska konventionen angående skydd för de mänskliga rättigheterna och de grundläggande friheterna, (1950), artikel 10.

⁵Afrikanska stadgan om människans och folkens rättigheter, (1981), artikel 9.

⁶Den amerikanska konventionen om mänskliga rättigheter, (1969), artikel 13.

jämförbara med läget i andra länder. Ett standardverk när det gäller denna typ av klassificeringar är *Four Theories of the Press* av Fred Siebert som utkom 1956.⁷ I denna bok sätts fyra olika mediasystemkategorier upp, som man lyckats identifiera utifrån syfte, kontroll och ägande. Dessa är ”auktoritär teori”, ”socialt ansvarsteori”, ”frihetlig teori” och ”sovjetkommunistisk teori”.⁸ Den auktoritära teorin och socialt ansvarsteorin sågs, 1956 när boken skrevs, som historiskt passerade och endast den frihetliga teorin som sammankopplades med den amerikanska modellen och den sovjetkommunistiska teorin var aktuella. *Four Theories of the Press* har fått mycket kritik eftersom den endast sågs som ett inlägg till USAs fördel i Kalla krigets ideologiska debatt. Trots detta har den fått många efterföljare som sätter upp liknande kategorier och denna normativa metod kan anses genomsyra hela den västerländska forskningen kring förhållandet mellan media och demokrati.⁹

När man analyserar olika länders mediasystem placerar man alltså vanligen in länderna i kategorier för att kunna jämföra och värdera de olika systemen. Kategorierna i denna metod är inte heller neutrala utan normativa, vissa system anses alltså vara bättre än andra. Oftast presenteras någon slags demokratisk teori eller ett visst mediasystem som det eftersträvansvärda i motsats till någon typ av styrd eller censurerad media, exempelvis fri västerländsk media mot manipulerad kommunistisk media.¹⁰

Denna typ av normativa indelningar och klassificeringar är det klassiska sättet att analysera media och yttrandefrihet i olika länder. Det är också det sätt som används av de flesta frivilligorganisationer och institutioner som skriver rapporter för allmänheten.¹¹

Kritikerna av den normativa metoden menar dock att detta sätt är för enkelt och att analysen inte ger någon helhetsbild. Colin Sparks, professor i kommunikation, menar att det omedvetna normativa tänkandet som *Four Theories of the Press* givit upphov till ”[...] has tended to obscure any real analysis of the ways in which the media actually do function with regard to social power.”¹²

Vissa anser också att de normativa modellerna inte passar på samhällen som haft en annan demokratiutveckling än i väst. Man menar att den traditionella synen förutsätter att alla länder utvecklas likadant och går i samma trappsteg för att nå det eftersträvansvärda demokratiska mediasystemet.¹³ Olessia Koltsova,

⁷ Just denna bok har kommit att spela stor roll i dagens debatt kring media i Ryssland eftersom den särskilt behandlar sovjetsystemet. Debatten handlar om huruvida Ryssland utvecklat ett liberalt system eller om man behållit eller återinfört ett auktoritärt system.

⁸ Fred Siebert m fl, *Four Theories of the press*, 2. uppl. (Illinois, 1963), 2.

⁹ Se exempelvis, Colin Sparks *Communism, Capitalism and the Mass-Media*, (London, 1998), Jonathan Becker, ”Lessons From Russia”, i *European Journal of Communication* 19 (2004).

¹⁰ Siebert m fl, *Four Theories of the Press*, 1-7.

¹¹ Jonathan Becker, ”Keeping Track of Press Freedom”, *European Journal of Communication* 18 (2003)

¹² Colin Sparks, ”Media theory after the fall of European communism”, i *De-westernising Media Studie*, red. James Curran och Myung-Jin Park, (London, 2000), 37.

¹³ Olessia Koltsova, ”News Production in Contemporary Russia”, *European Journal of Communication* 16 (2001), 317.

forskare inom sociologi och statsvetenskap vid universitetet i St. Petersburg, skriver att när man talar om yttrandefrihet så betyder det oftast frihet från statlig kontroll, "though obviously there exist other ways of conceptualizing freedom and power".¹⁴ Man menar att det inte enkelt går att säga vad som är fri media och inte, oavsett i vilken typ av samhälle det är. Ett demokratiskt samhälle för inte automatiskt med sig fri media. Enligt Koltsova finns fler aktörer som påverkar mediamarknaden än enbart individen och staten som de normativa studierna ofta fokuserar på.

När man studerar media och yttrandefrihet i samband med mänskliga rättigheter utgör dock den juridiska texten en normativ dimension. De formuleringar som finns i konventionerna uttrycker en syn på yttrandefrihet där ett samhälle med fri media som fungerar utan inblandning från staten är idealet. Det gör att en uppsats om yttrandefrihet som mänsklig rättighet, som denna, automatiskt mer liknar den klassiska normativa forskningen, även om de andra aspekterna också är av vikt.

2.3 Det demokratiska mediasystemet

Jag kommer i denna uppsats att använda mig av ett minimalistiskt demokratiskt mediasystem som utgångspunkt, som jag lånat från publikationen *Democracy and the Media*.¹⁵ Detta system används för att förklara hur yttrandefriheten är kopplat till demokrati och det används också som ett ideal för hur stat och media bör förhålla sig till varandra i en demokrati.

Ett minimalistiskt demokratiskt mediasystem är minimalistiskt eftersom det enbart behandlar relationen mellan stat och individ via media, där individen främst ses som väljare. Richard Gunther och Anthony Mughan, båda professorer inom statsvetenskap vid universitetet i Ohio, uttrycker det som att:

[...] it is the responsibility of the media, as the major vehicle for communication between governors and governed, to convey to voters a considerable volume of accurate, policy-relevant information about politics in as impartial a manner as possible.¹⁶

Väljer man att, istället för som här, se det demokratiska mediasystemet ifrån en maximalistisk synvinkel betyder det att media kan påverka individerna på andra sätt än som givare av information inför ett val. Med ett sånt synsätt kan media även vara en indirekt kommunikationskanal mellan makthavare och medborgare där medborgaren, på andra sätt än genom valprocessen, påverkar

¹⁴ Ibid., 316.

¹⁵ Richard Gunther, Anthony Mughans, *Democracy and the Media*, (Cambridge, 2000)

¹⁶ Richard Gunther, Anthony Mughans, "The Political Impact of the Media", i *Democracy and the Media*, red. Richard Gunther, Anthony Mughans, (Cambridge, 2000), 421.

samhället på ett mer direkt sätt.¹⁷ Jonathan Becker menar dock att den maximalistiska idén snarare handlar om kvalitén på det demokratiska mediasystemet snarare än existensen av ett sådant.¹⁸

Det demokratiska mediasystemet anses kännetecknas av pluralism och autonomi.¹⁹ Pluralism inom media innebär att många åsikter uttrycks samt att mediakonsumenten får informationen presenterad ifrån flera olika synvinklar. Man ska även kunna få sådan information som är kritiskt till den rådande ordningen. Det handlar också om mängden information som media förser väljarna med.²⁰ Ellen Mickiewicz, professor i media och statsvetenskap, menar att ”citizens will be informed enough of varied political points of view to be able to perform their roles adequately as citizens and especially as voters.”²¹

Autonomi, i sin tur, betyder att media står redaktionellt självständigt och skyddas ifrån manipulation av innehållet. Detta krävs för att valen ska kunna genomföras rättvist. Forskarna Carlo Marletti och Franca Roncarolo uttrycker det på följande sätt:

This [rättvisa val] requires that politically significant parties and movements not be barred from access to the media so that their electoral options can be fairly presented to the general public. It also implies that the independent media [...] should disseminate a variety of options without censorship and with a minimum of bias.²²

Traditionellt sett betyder autonomi att media ska stå självständigt ifrån staten och skyddas från inflytande från den. Allt fler menar dock att även skydd mot kommersiella intressen också bör vara en aspekt av autonomitermen.²³

2.4 Media ur makro- och mikroperspektiv

De flesta studier som görs om media och demokrati eller yttrandefrihet utgår antingen från ett makro- eller ett mikroperspektiv.²⁴ Makroperspektivet behandlar förhållandet mellan staten och media i ett visst land. Det innebär att man koncentrerar sig på att undersöka landets mediastruktur. Det kan handla om att

¹⁷ Gunther, Mughans, ”The political Impact of the Media”, 421.

¹⁸ Jonathan Becker, ”Lessons from Russia”, 146.

¹⁹ Ellen Mickiewicz, ”Institutional Incapacity, the Attentive Public, and Media Pluralism in Russia”, i *Democracy and the Media*, red. Richard Gunther, Anthony Mughans, (Cambridge, 2000), 98.

²⁰ Gunther, Mughans, ”The Political Impact of the Media”, 422.

²¹ Mickiewicz, ”Institutional Incapacity, the Attentive Public, and Media Pluralism in Russia”, 98.

²² Carlo Marletti, Franca Roncarolo, ”Media Influence in the Italian Transition from a Consensual to a Majoritarian Democracy”, i *Democracy and the Media*, red. Richard Gunther, Anthony Mughans, (Cambridge, 2000).

²³ Mickiewicz, ”Institutional Incapacity, the Attentive Public, and Media Pluralism in Russia”, 98, 103.

²⁴ Gunther, Mughans, ”The Media in Democratic and Nondemocratic Regimes”, 1.

undersöka hur staten behandlar mediaföretag, hur media i landet ser ut jämfört med i andra länder, hur media har utvecklats i landet eller hur man ska kategorisera landets mediasystemet. Detta är ett perspektiv som inriktar sig på förhållandet mellan staten och media.

Andra studier behandlar istället mikroperspektivet, förhållandet mellan media och dess publik.²⁵ Studier ur ett mikroperspektiv kan visa på hur media påverkar sin publik samt vilka mönster som kan finnas i denna påverkan. Det kan handla om att exempelvis se hur media agerat strax innan ett val och vilken betydelse dess agerande fått för valresultatet.

I uppsatsen har jag valt att kombinera en makrostudie med en mikrostudie för att få en helhetsbild av relationen mellan stat och individ via media i ett specifikt fall. Detta visar på hur rätten till yttrandefriheten fungerar på ett bättre sätt än att enbart undersöka ur ett makro- eller mikroperspektiv. Genom att kombinera dem får man med hela kedjan från statens relation till media och medias påverkan på individerna.

2.5 Applicering

Uppsatsens syfte är, som tidigare nämnts, att studera relationen mellan stat och individ via massmedia i Ryssland. För att gå djupare in i ämnet används kapitel 4 och 5 för att studera makroperspektivet av frågeställningarna, det vill säga statens relation till medierna och specifikt (i kapitel 5) TV-stationen NTV. Kapitel 6 behandlar mikroperspektivet, alltså medias relation till väljarna. I kapitel 7 diskuteras dessa kapitel och i kapitel 8 sammanförs dessa bitar för att få helheten.

Hela uppsatsen utgår från det minimalistiska demokratiska mediasystemet och varje del av rysk media som undersöks ställs i relation till det mediaideal som detta system står för. Detta görs för att mediasystemet är kompatibelt med det normativa yttrandefrihetsideal som de mänskliga rättigheterna sätter upp. Detta innebär att denna uppsats kommer att undersöka vilken grad av pluralism och autonomi som finns inom media i Ryssland i allmänhet och hur fallet med TV-stationen NTV, som jag valt att särskilt studera, passar in i detta system. Vidare undersöks hur media påverkar väljarna i Ryssland och hur detta påverkar det demokratiska mediasystemet.

Kombinationen av makro/mikroanalysen och jämförelsen med det demokratiska mediasystemet slås slutligen samman i diskussionskapitlet, kapitel 7.

²⁵ Se exempelvis: White, Oates, "Politics and the Media in Postcommunist Russia", *Politics* 23 (2003).

3 Media i Ryssland

I detta kapitel ges en bild av hur medias utveckling har sett ut under de senaste tjugo åren i Ryssland. Denna bild är viktig för att kunna kontrastera mot hur det ser ut idag. Den första delen handlar om media under sovjettiden och hur televisionen så småningom blev det viktigaste propagandaverktyget i Sovjetunionen. Den andra delen av kapitlet ger en bild av hur privatiseringarna av media genomfördes efter kommunismens fall samt hur förutsättningarna för media förändrades.

3.1 Media i Sovjetunionen

Under sovjettiden, fram till mitten av 1980-talet, var media i Ryssland helt satt under statlig kontroll. Statlig censur var ett väl använt medel och den självcensur som journalisterna tog på sig, av rädsla för repressalier, gjorde att media, i stort sett, enbart uttryckte statens åsikter.²⁶ Media var under den här tiden, enkelt uttryckt, en propagandamaskin där journalisten var ett instrument för makten. Det främsta mediet var pressen. I mitten av 70-talet fanns ca 8000 tidningar av olika slag och med årliga sammanlagda upplagor på 170 miljoner exemplar.²⁷ TV-mediet blev dock snart allt viktigare som kommunikationskanal för makten och i mitten av 80-talet hade nästan 93 procent av den ryska befolkningen tillgång till TV.²⁸ Det fanns fem TV-kanaler, alla styrda av Gostelradio, statskommittén för radio och TV. De två största, kanal 1 och 2, visade blandat utbud med nationella nyheter och var också de enda kanalerna som sände över hela unionen. Vidare fanns en utbildningskanal, kanal 4 och två lokala kanaler för Moskva respektive Leningrad. Dessa kunde vardera nås av ca 40-50 procent av befolkningen.²⁹

När Michail Gorbatjov kom till makten 1985 introducerade han ”Glasnost”, öppenhetens och transparensens politik. Denna omvälvning av politiken ledde till en större pluralism inom media när fler tidningar startades. Avvikande åsikter, kunde i viss mån, uttryckas inom media, åtminstone så länge de stödde Gorbatjovs reformer. Media var fortfarande en propagandamaskin men propagandan bestod i att hylla de demokratiska reformerna. Detta, menar vissa, var en av de delar som

²⁶ Ivan Zassoursky, ”Media and Power”, i *Russian Media Challenge*, red. Zassoursky m. fl. (Helsingfors, 2001), 86.

²⁷ Mickiewicz, ”Institutional Incapacity, the Attentive Public, and Media Pluralism in Russia”, 91.

²⁸ Ibid., 91.

²⁹ Brian Mc Nair, ”Television in post-Soviet Russia”, *Media, Culture & Society* 18 (1996): 490.

så småningom ledde till Sovjetunionens fall.³⁰ Efter att kommunistsystemet fallit överfördes de flesta av dess institutioner till den nybildade ryska staten. Detta gällde även media.

3.2 Media i Ryssland efter kommunismens fall

Efter att Boris Jeltsin valts till president 1991 förändrades inställningen till media och ett friare mediaklimat växte fram. Jeltsin var starkt engagerad i att skapa en fri mediakår i Ryssland. Det blev ett sätt att ta avstånd ifrån kommunisterna och det var viktigt för Ryssland att visa för resten av världen att man var redo att bli en demokratisk stat. De viktigaste frågorna blev att avskaffa censuren, tillåta privat ägande och redaktionellt oberoende.³¹ Dessa frågor blev också viktiga för den maktkamp som fördes mellan parlamentet och presidenten. Kreml och Duman kapptävlade i att hävda pressfriheten och framstå som den oberoende pressens vänner.³² När Ryssland ville bli medlemmar i Europarådet antog man en ny lag för radio- och TV-sändningar som innehöll formuleringar om garantier för yttrande- och pressfrihet, direkt kopierade ur internationella konventioner som Europakonventionen och ICCPR.³³

Media kontrollerades, under Jeltsins första tid, fortfarande av staten även om privat ägande blev vanligare främst inom pressen.³⁴ De tidigare sovjetiska kanalerna ombildades dock till bolag ägda av den ryska staten. Den gamla kanal 1, Ostankino, blev överförd från Gostelradio till den ryska statens ägo och döptes om till ORT. Samtidigt startade en helt ny rysk kanal, kallad RTR, som övertog sändningarna på gamla kanal 2. Både ORT och RTR var i stort sett rikstäckande och nådde 200 miljoner respektive 140 miljoner tittare.³⁵ De två lokala kanalerna för Moskva och St. Petersburg överfördes också till den ryska staten. 1992 beslöt Jeltsin att sälja ut delar av dessa två kanalerna men med staten som majoritetsägare. Den tidigare utbildningskanalen, kanal 4, delades upp mellan ORT och RTR som sände halva tiden var på kanalplatsen.

Året efter, 1993, startade den första helt privatägda TV-kanalen TV-6. Samma år etablerades också bolaget NTV som fick tillstånd att sända på kanal 4. Från början fick NTV endast sända några timmar per dag men efter ett tag lyckades bolaget överta hela sändningsrätten.

1994 fick ORT ekonomiska problem som ledde till att Jeltsin blev tvungen att omvandla den statliga kanalen till ett delvis privatägt bolag. Staten ägde nu 51%

³⁰ Se exempelvis I. Zassoursky, "Media and Power", 86-87.

³¹ Andrei Richter, "Media Regulation: Foundation Laid For Free Speech", i *Russian Media Challenge*, red. I. Zassoursky m. fl. (Helsingfors, 2001), 116.

³² Richter, "Media Regulation", 118. Mickiewicz, "Institutional Incapacity, the Attentive Public, and Media Pluralism in Russia", 104.

³³ Richter, "Media Regulation", 118.

³⁴ I. Zassoursky, "Media and Power", 74.

³⁵ Mc Nair, "Television in post-Soviet Russia", 489.

av kanalen medan resterande aktier ägdes av miljonären Boris Berezovskij. Detta var också ett försök att stärka den statliga televisionen på en marknad där allt fler privata aktörer gjorde entré.³⁶

Under hela 1990-talet ökade antalet privatägda medier enormt. Det handlade till stor del om press men även inom etermedierna märktes förändringar med flera nya radiokanaler, lokala TV-stationer och produktionsbolag. Televisionen anpassades till marknadsekonomi och utvecklades till en blandning av statssubventionerad och kommersiellt finansierad verksamhet.

Denna utveckling var dock inte helt smärtfri. Det stora antalet nya TV-stationer, tidningar och radiokanaler till trots så koncentrerades ägandet av media till en handfull inflytelserika människor som gjorde sig rika på privatiseringen.

Intäkterna från reklamen, någonting som var helt nytt inom det ryska samhället, var stora både för de statliga och privatägda bolagen. Det tillsammans med det allmänna kaos som rådde inom landets ekonomi under 1990-talet gjorde att korruption och annan illegal verksamhet frodades inom mediavärlden. Brian McNair menar att ekonomin inom media, liksom i resten av samhället, var bara till hälften synlig och liknar systemet vid en maffiaorganisation.³⁷

Ivan Zassoursky, forskare inom journalistik, menar att privatiseringen av media användes som ett maktmedel av Jeltsin. Genom att sälja delar av mediaföretag till inflytelserika personer, mot löften om framtida stöd, kunde Jeltsin trygga sin ställning utan att använda sig av direkt statlig kontroll av media.³⁸ I presidentvalet 1996 var Jeltsins kampanjledare en av NTV:s chefer, något som senare belönades med utökade sändningsrättigheter för kanalen.³⁹ (Mer om detta behandlas i kapitel 5 om NTV.)

Under 1990-talets senare hälft var de ryska mediaföretagen behärskade av mäktiga ägare, antingen privata eller statliga. En av de främsta så kallade "mediaoligarkerna" var en av Rysslands rikaste män, Boris Berezovskij. Han kontrollerade bland annat 49 % av ORT och var största ägaren i TV6. Vidare hade han också ett antal tidningar, veckotidningar och månadsmagasin. Vladimir Potanin och hans Uneximbank ägde också flera tidningar, bland annat marknadsledande Izvestija, en nyhetsförmedling samt flera radiokanaler. Naturgasföretaget Gazprom, med staten som största ägare, var en annan jätte på mediamarknaden. Gazprom ägde flera månadsmagasin och två dagstidningar. Vladimir Guzinskij, ledare för Most-banken, ägde TV-stationen NTV, flera tidningar och radiostationer. Jurij Luzjkov, borgmästare i Moskva, kontrollerade genom stadens ägande bland annat Moskvas lokala TV-kanal, radiostationer och produktionsbolag som producerade för TV. Alla dessa spelare på den ryska mediamarknaden var mycket inflytelserika i samhället och hade kopplingar till eller tillhörde den politiska och ekonomiska eliten i landet. Den största ägaren var

³⁶ McNair, "Television in post-Soviet Russia", 491.

³⁷ Ibid., 495.

³⁸ I. Zassoursky, "Media and Power", 76.

³⁹ Mickiewicz, "Institutional Incapacity, the Attentive Public, and Media Pluralism in Russia", 113.

trots allt den ryska staten som fortfarande kontrollerade den största delen av televisionen, den viktigaste delen av den ryska mediavärlden.⁴⁰

Denna starka maktkoncentration ledde till att trycket på journalisterna att stödja sina ägare blev stort. Journalister talade till och med öppet om att de aldrig skulle kunna kritisera aktieägare eller chefer i sina egna bolag.⁴¹

3.3 Sammanfattning

Det ryska samhället genomgick stora förändringar under hela 1990-talet och detta påverkade också media. Stora framsteg för yttrandefrihet gjordes, inte minst på grund av att man anslöt sig till Europakonventionen och på så sätt började sträva mot yttrandefrihet och fri media. Övergången från censurerad statlig media till fri privatiserad media var inte enkel.

Det jag presenterat i detta kapitel visar tydligt på att media och framför allt televisionen var en viktig del i det maktspel som fördes mellan de starka krafterna i det ryska samhället. Staten var fortfarande en kraft att räkna med även om makten över televisionen starkt försvagades.

Mot slutet av 1990-talet uppstod ett tillsynes relativt balanserat mediaklimat där både statligt och privat ägande fanns representerat. Trots detta var makten över media koncentrerad till en handfull inflytelserika människor och kopplingarna mellan staten och näringslivet var otydliga.

Förutom detta så ledde maktkoncentrationen och de starka kopplingarna mellan media och den ekonomiska och politiska eliten till ett mediaklimat där skiftande lojaliteter och tillfälliga fördelar för ägarna fick styra journalistiken, snarare än demokratiska värderingar om yttrandefrihet som Ryssland lovat att följa.

⁴⁰ Mickiewicz, "Institutional Incapacity, the Attentive Public, and Media Pluralism in Russia", 100-101.

⁴¹ Ibid., 102.

4 Medias utveckling under Putin

Detta kapitel handlar om utvecklingen inom media sedan Putin kommit till makten. Kapitlets syfte är att behandla makroperspektivet av uppsatsen, det vill säga relationen mellan media och staten. Kapitlet fungerar delvis som en bakgrund till frågan om huruvida den ryska staten levt upp till sina åtaganden gentemot NTV där det i mer generella drag handlar om de privatägda TV-stationernas ställning under Putins regering. Kapitlet kopplas till det minimalistiska demokratiska mediasystemet genom att undersöka graden av pluralism och autonomi inom rysk media och television.

Kapitlet börjar med att presentera generella tendenser inom medias utveckling under Putin samt olika forskares och organisationers åsikter om Putins behandling av media. Vidare undersöks vilken grad av oberoende televisionen i Ryssland har under Putin och hur stor pluralism som finns i den ryska televisionen idag samt vem eller vilka som egentligen har makten över media. Till sist undersöks de lagar som rör media samt vilket lagskydd som ska garantera medias frihet. Kapitlet avslutas med en sammanfattande diskussion.

4.1 Generella tendenser

När Vladimir Putin tillträdde som premiärminister 1999 så rubbades maktbalansen mellan staten och mediaföretagen. Gamla band och lojaliteter började luckras upp och delar av mediavärlden vände sig emot Kreml. Detta gällde särskilt det andra Tjetjenienkriget och hanteringen av olyckan med atomubåten Kursk, som framför allt NTV var starkt kritiskt emot.⁴²

När det var dags för presidentval 2000 fanns inte heller någon konsensus inom media för vilken av kandidaterna man skulle stödja, som det hade funnits i valet 1996. De privatägda TV-kanalerna stödde olika kandidater och den statliga televisionen stödde premiärministern. (Detta är något jag återkommer till i kapitel 6.)

Sedan Putin år 2000 blev vald till president i Ryssland, så har flera frivilligorganisationer slagit larm om mediafriheten. Organisationen Reportrar utan gränser⁴³ som årligen ger ut en rapport om pressfriheten i världen,

⁴² I. Zassoursky, "Media and Power", 82.

⁴³ Reportrar Utan Gränser är en internationell frivilligorganisation med bas i Frankrike. Medlemmarna är främst journalister och andra som jobbar med nyhetsrapportering.

kategoriserar medialäget i Ryssland som ”svårt”. De har också utsett Putin till en av pressfrihetens ”rovdjur”, en utnämning som delas av flera andra personer som organisationen anser motarbeta medias frihet i världen.⁴⁴

Den amerikanska organisationen Freedom House⁴⁵, som också ger ut en årlig rapport, har sedan Putin blev president sänkt Ryssland ranking från ”partly free media” till ”not free media”. Detta motiverades med att Putins regim begränsat journalisternas utrymme att kritisera makten särskilt gällande känsliga ämnen som kritik av presidenten eller det pågående kriget i Tjetjenien.⁴⁶

Även i den akademiska världen har utvecklingen sedan Putin valdes gjort avtryck. Jonathan Becker, forskare inom internationell politik, menar att det ryska mediasystemet inte längre är demokratiskt och att Putins ”support of media autonomy is shallow”.⁴⁷ Yassen N. Zassoursky, professor inom journalistik, menar att media under Putins styre närmar sig sovjetsystemet snarare än demokratisk media.⁴⁸

Andrei Richter, forskare på journalistiska fakulteten i Moskva, skriver att ”Vladimir Putin has no heritage of ushering press freedoms in Russia”.⁴⁹ Enligt Richter beror detta på att Putin inte deltagit i kampen för dessa friheter eller varit med och lagstiftat om dem. Enligt honom visar sig detta svaga intresse för fri media främst i att dessa frågor endast pliktskyldigt och hastigt behandlas i presidentens tal.

Masha Lipman, journalist på *Itogi*, och Michael McFaul, professor inom statsvetenskap och internationella relationer, menar att Putin inte har mycket förståelse för fri media. De skriver:

Rhetorically, Putin of course endorsed the notion of a free press and the importance of democracy. [...] Yet, his statements and speeches also revealed a poor understanding of these concepts [...] In his first annual address (poslanie) to the members of the Russian parliament in June 2000, Putin hinted at his mistrust of the press, claiming, ‘Sometimes...[the media] turns in to means of mass disinformation and a tool of struggle against the state.’⁵⁰

Lipman och McFaul visar också på att Putin flera gånger uttryckt att statlig media bör vara marknadsdominerande eftersom han anser att det bara är staten

Organisationen arbetar för att få fängslade journalister befriade och att påtala brott mot pressfriheten och yttrandefriheten runt om i världen.

⁴⁴ Reportrar utan gränser, *Russia - Annual Report 2003*.

⁴⁵ Freedom House är en amerikansk frivilligorganisation, grundad av bland andra Elenor Roosevelt. Arbetar för att främja och skydda demokrati och mänskliga rättigheter världen över.

⁴⁶ Freedom House, *Freedom of the Press 2004 – a Global Survey of Media Independence*, 164.

⁴⁷ Jonathan Becker, ”Lessons from Russia”, (London, 2004), 148-149.

⁴⁸ Yassen N. Zassoursky, ”Media and the Public Interest”, i *Russian Media Challenge*, red. Zassoursky m. fl. (Helsingfors, 2001), 164.

⁴⁹ Richter, ”Media Regulation”, 123.

⁵⁰ Masha Lipman, Michael McFaul, ”Managed Democracy in Russia”, *Press/Politics 6* (2001), 121.

som kan ge objektiv information om vad som sker i landet. De menar på att detta visar på att attityden mot fri media har förändrats sedan Putin kom till makten.⁵¹

Under de senaste fyra åren, när Putin regerat, har ett maktskifte ägt rum i den ryska mediavärlden. Det är fortfarande ett fåtal stora bolag som äger det mesta av pressen och etersänd media. Skillnaden är att dessa bolag inte längre kontrolleras av mediaoligarkerna och deras bundsförvanter utan att de ägs och kontrolleras av staten genom olika statligt ägda bolag. Dessa bolag är i de flesta fall företag som tidigare inte haft några intressen inom mediavärlden. De privata ägarna har undan för undan manövrerats ut och statliga bolag har istället tagit över ägandet. Detta har bland annat skett genom att pressa ägarna ekonomiskt för att tvinga dem att sälja sina företag.⁵² (Detta gäller bland andra Media-Most-gruppen och dess TV-station. Hur detta gått till behandlas i kapitel 5 om NTV.)

Denna utveckling har skett inom alla delar av media. Staten äger numera, genom andra statligt ägda bolag, delar i flera radiostationer, tidningar och magasin. Den största ägarkoncentrationen finns dock inom TV. I början av 2004 ägde staten, direkt och indirekt, alla de tre rikstäckande TV-kanalerna ORT, RTR och NTV samt ett hundratal andra lokala och regionala TV-kanaler.

Vissa anser att statens uppköp av mediaföretag handlar om ett försök att stabilisera landet och förhindra kritik mot de reformer som president Putin försöker genomföra. När Putin kom till makten lovade han att rensa upp och stabilisera landet med en metod som kallades ”managed democracy”, det vill säga institutioner som på pappret är demokratiska men som i verkligheten har begränsat självstyre. En allt för frispråkig press som granskar makten för hårt passar inte in i Putins bild av ”managed democracy”.⁵³

Lipman och McFaul menar till och med att uppköpen av media är Putins personliga vendetta mot de mediaföretag som inte stödde honom i valet 2000.⁵⁴

4.2 Makten över media – pluralism och autonomi

Som visats i tidigare kapitel är statens makt mycket stark inom rysk media. Vilka effekter får det på de två viktigaste kriterierna, autonomi och pluralism, för utvecklingen av ett demokratiskt mediasystem i Ryssland? Jag tänker nedan presentera några olika uppfattningar om hur makten är fördelad, hur mycket pluralism och autonomi som finns och vilka orsaker man kan hitta till detta, som forskare som behandlat ämnet lagt fram. De flesta är överens om att det är brist på autonomi och pluralism i den ryska televisionen. Varför det ser ut på detta sätt och hur det ser ut har man dock lite olika svar på.

⁵¹ Lipman, McFaul, ”Managed Democracy in Russia”, 121.

⁵² Reportrar utan gränser, *Russia - Annual Report – 2002*.

⁵³ Lipman, McFaul, ”Managed Democracy in Russia”, 116.

⁵⁴ *Ibid.*, 119.

Yassen N. Zassoursky menar att det finns problem med att staten äger media men att problemet inte är ägandet i sig utan att media har underordnats den ryska staten och alltså inte har någon redaktionell autonomi.⁵⁵ Zassoursky menar att Putin använder sig av media som ett verktyg för sin egen agenda snarare än som ett verktyg för att främja demokratiseringen av samhället. Han skriver:

at this stage, the national state media model is designed as an instrument of streamlining a new vertical governance of Russia. The state media are funded by the national budget and run by Russian government or under its supervision.⁵⁶

Zassoursky anser även att staten tagit över media på offentlighetens (public sphere) bekostnad.

The most noticeable weakness of the Russian public sphere has become the domination of the state and corporations in broadcasting at the expense of the public sector, which has not been at all developed in television and radio.⁵⁷

På grund av detta finns näst intill ingen oberoende etermedia i Ryssland. Enligt Zassoursky beror detta till största delen på att TV är dyrt att driva och har därför blivit finansiellt beroende av investeringar, främst från staten.

Den ryska statliga televisionen finansieras direkt från statsbudgeten. Det finns inte som i många europeiska länder ett public-servicesystem där televisionen finansieras, exempelvis som i Sverige, med en speciell avgift. Dessutom är den statliga televisionen i Ryssland delvis reklamfinansierad. Detta direkta finansiella beroende av de politiska beslut som fattas gör att den statliga televisionen kan få svårare att stå oberoende ifrån staten.

Becker anser att Putin använder media som ett medel för att stärka sina försök att återfå ”ordning” i landet. Enligt Becker är detta mål viktigare också för Putin än att arbeta med demokratiska värderingar.⁵⁸ Becker menar att den ryska staten, genom att utmana de privatägda medierna, gjort medvetna inskränkningar av medias autonomi och framför allt av televisionens oberoende.⁵⁹ Enligt Becker finns det tre faktorer som gör att staten kan agera på detta sätt. Det första är att staten äger den största delen av etermedian och att man också har reellt inflytande över den. Becker skriver:

it is clear that state ownership means state (as opposed to public) media – there is neither a tradition of public service broadcasting nor a mechanism to ensure the relative

⁵⁵ Y. Zassoursky, ”Media and the Public Interest”, 163.

⁵⁶ Ibid., 164.

⁵⁷ Ibid., 156.

⁵⁸ Becker, ”Lessons from Russia”, 148

⁵⁹ Ibid., 151.

autonomy of broadcast media from the state, as is the case in many older public broadcasting systems most often associated with Europe.⁶⁰

Den andra faktorn är det svaga lagsystemet som han menar ger minimal möjlighet för media att stå oberoende.⁶¹ (Mer om de ryska medialagarna behandlas i nästa delkapitel.)

Beckers tredje bidragande faktor är att den ryska staten har så nära relationer till det ryska näringslivet. Det gör att det är svårt att dra gränsen för vad som är privat och statlig media samt att de privata mediaföretagen mutas med fördelar, exempelvis som vid Jeltsins omval (se ovan, kapitel 3), för att stödja staten.⁶²

Olessia Koltsova menar att det kan vara användbart att använda begreppen internt och externt ägande när man beskriver ägandet av media i Ryssland. Med internt ägande menas att ägarna enbart har intressen inom mediavärlden. Privat ägande av media är i de flesta fall internt. Det externa ägandet har å andra sidan även intressen inom andra sektorer. Statligt ägande av media är alltså oftast ett externt ägande eftersom media för staten inte är ett självändamål. Koltsova menar dock att i Ryssland är nästan allt ägande av media externt eftersom de privata ägarna, vinnarna i 1990-talets privatiseringsvåg, ofta äger andra företag i andra sektorer av samhället.⁶³ Koltsova skriver:

Russian business and political elites are extremely interdependent, both see media first of all as weapons to gain political capital – a vital resource that can later be converted into all other forms of capital outside the media domain.⁶⁴

Detta gör att media inte drivs av direkt vinstintresse utan istället används som ett politiskt medel för att främja ägarnas andra intressen.

Ellen Mickiewicz menar att den statliga televisionen aldrig haft något oberoende ifrån staten och att den fortfarande inte har det. De försök att flytta makten över televisionen från regeringen till parlamentet som oppositionen tidigare försökt med har alla mötts av nederlag och staten har starkare grepp om televisionen än någonsin efter sovjettiden. Enligt Mickiewicz beror detta på att det inte funnits tillräckliga skyddsmekanismer som lagar och bestämmelser angående media. När det gäller de privatägda TV-stationerna menar Mickiewicz att de visat sig vara mer oberoende än sina statliga konkurrenter ”but its relative autonomy rested on the power and influence of the media moguls, not on legal guarantees.”⁶⁵

Om man studerar graden av pluralism i den ryska mediamarknaden kan man på en gång se att ägandekoncentrationen gör att den strukturella pluralismen är näst intill obefintlig. Staten är storägare och även de privata ägarna på marknaden

⁶⁰ Ibid., 152.

⁶¹ Ibid., 152.

⁶² Ibid., 152.

⁶³ Koltsova, ”News Production in Contemporary Russia”, 322.

⁶⁴ Ibid., 322.

⁶⁵ Mickiewicz, ”Institutional Incapacity, the Attentive Public, and Media Pluralism in Russia”, 105.

är få och var och en äger stora delar av mediamarknaden. Mickiewicz menar att också den innehållsmässiga pluralismen är försvinnande liten. De flesta är överens om att den innehållsmässiga pluralism som tidigare fanns, erhöles från NTV och TV6.⁶⁶ När nu den ena finns under statligt ägarskap och den andra är nedlagd är den innehållsmässiga likriktningen större.

De olika åsikterna kan sammanfattas som att Y. Zassoursky tycker att den statliga televisionen inte har något redaktionellt eller ekonomiskt oberoende och att staten använder den som ett instrument för maktutövning. Becker anser att den ryska staten har en medveten strategi att begränsa de privatägda tv-stationernas autonomi och att det finns tre faktorer (stort ägande, svagt lagskydd och sammanblandning mellan stat och näringsliv) som gör det möjligt för dem att göra detta. Koltsova menar att ägarna till televisionen i Ryssland, oavsett om de är staten eller privata ägare, använder den för yttre politiska ändamål snarare än som ett ändamål i sig självt. Mickiewicz tycker att den statliga televisionen aldrig haft något oberoende ifrån staten och att den strukturella pluralismen i allmänhet har försvunnit i och med att de privata ägandet drastiskt minskat på marknaden. Alla ser alltså någon typ av ökat statligt inflytande och ett fokus på det politiska istället för det mediala.

4.3 Medialagarna

Det första man måste ta i beaktande när man studerar Rysslands lagar är att de tillkommit under en väldigt kort tid och att många av dem vuxit fram ur de sovjetiska lagarna och bär ett arv ifrån dem. Medialagarna i Ryssland har kritiserats från många håll.⁶⁷ I Freedom Houses rapport är det de ryska medialagarna som framställs som mest problematiska.⁶⁸

De ryska medialagarna är snåriga och ganska komplicerade. Det finns ett antal lagar som berör media och yttrandefrihet. De viktigaste av dessa författades i början av 1990-talet då syftet var att ta så stort avstånd från det tidigare kommunistiska styret som möjligt. Lagarna från den tiden är därför väldigt liberala och uppmuntrar privat ägande, generösa annonseringsregler och ekonomiskt stöd till media.⁶⁹ Totalt antogs ett trettiotal lagar för massmedia under 1990-talet. Andrei Richter, forskare inom juridik och journalistik, menar att dessa lagar, trots vissa brister, gav en stadig grund för en begynnande mediafrihet åtminstone om jämfört med det som funnits tidigare. Han skriver:

⁶⁶ Se t ex Lipman, McFaul, "Managed Democracy in Russia"; Mickiewicz, "Institutional Incapacity, the Attentive Public, and Media Pluralism in Russia", 119; Becker, "Lessons from Russia".

⁶⁷ Se t ex Koltsova, "News Production in Contemporary Russia"; Mickiewicz, "Institutional Incapacity, the Attentive Public, and Media Pluralism in Russia"; Becker, "Lessons from Russia".

⁶⁸ Freedom House, *Freedom of the Press 2004 – a Global Survey of Media Independence*, 164.

⁶⁹ Richter, "Media Regulation", 116-122.

Most editors and journalists take it as granted that there are absence of state censorship, easy procedures to start a newspaper, inadmissibility to arbitrarily shut down a news outlet, certain availability of information resources, access to sources, possibility to investigate and attack the government – all unheard of under the Soviet regime, and all guaranteed by the new press freedoms.⁷⁰

Richter anser dock att vissa brister i lagstiftningen fanns. Det saknades till exempel något slags offentlighetsprincip och ingen fullständig lag för enbart televisionen fanns. Överlag var lagarna något vagt formulerade med många tolkningsmöjligheter.

Sedan Putin blev president har delar av lagstiftningen förändrats. Exempelvis så har skattelagstiftningen förändrats och blivit mindre gynnsam för mediaföretagen. Dessutom har vissa tillägg gjorts i medialagstiftningen som ökar statens kontroll över informationsflödet i den nationella säkerhetens namn.⁷¹ Den nya medialagen innehåller bland annat formuleringar om att massmedia kan skada sin publik genom att uppmuntra kommersialisering och våldskultur samt genom att uttrycka icke-ryska värderingar. Den ryska staten ska därför stå som garant för pressfrihetens upprätthållande genom ökad kontroll över massmedia.⁷²

Förändringar har även gjorts i reglerna för licenser för TV och radiosändningar. Detta innebär att ett domstolsbeslut kan dra in licencen, utan tidigare varningar, om domstolen anser att det finns ”violations of conditions of the licence that could be harmful to the rights, lawful interests, morals and health of the citizens, as well as the defence and security of the state.”⁷³

Efter Putins tillträde till makten har också informationsministeriet och informationsminister Mikhail Lesin blivit mer aktiva mot de privata mediaföretagen. Flera undersökningar och åtal har väckts mot företag där chefer anklagats för allt från brister i brandskydd och brott mot arbetsmiljöregler till ekonomisk brottslighet och brott mot landets säkerhet.⁷⁴ Koltsova anser att detta är ett sätt för staten att inom lagens ramar kontrollera och påverka illojala privatägda mediaföretag. Koltsova skriver:

A typical negative strategy of the state is selective use of sanctions: while many violate the rules, only media failing to show loyalty are punished. [...] State agents may use any available institutional resources to influence media: the tax police, fire and sanitary control organizations, the customs agency, etc.⁷⁵

⁷⁰ Ibid., 121.

⁷¹ Ibid., 125.

⁷² Richter, ”Media Regulation”, 125.

⁷³ Ibid., 127.

⁷⁴ Reportrar utan gränser, *Russia – Annual Report 2003, Russia – Annual Report 2002*, Richter, ”Media Regulations”, 123.

⁷⁵ Koltsova, ”News Production in Contemporary Russia”, 325-326.

Koltsova menar att denna selektiva rättsskipning och bristen på rättssäkerhet leder till självcensur hos journalisterna.⁷⁶

Reportrar utan gränser rapporterar om otaliga brott mot journalister vid kritiska mediaföretag, som aldrig utreds. Det kan vara mord, misshandel, eller hot men myndigheterna lägger ofta snabbt ned utredningarna i brist på bevis. Många journalister arresteras också på lösa grunder.⁷⁷

4.4 Sammanfattning

I det här kapitlet har jag redogjort för hur makten över televisionen förskjutits sedan Putins tillträde som president. Staten har större kontroll och den tidigare ägarkoncentrationen har delvis upplösts. Detta maktskifte har genomförts genom att staten övertagit ägandet, direkt eller indirekt genom statligt ägda bolag, av de större TV-kanalerna ORT, RTR och NTV. Den generella tendensen är att staten visar mindre intresse för att främja en oberoende mediakår. Dessutom har Putin visat att han tycker att staten bör vara marknadsledande inom media.

Kapitlet visar också på att den statliga televisionen underordnats den ryska staten och att den redaktionella friheten inom statliga mediaföretag är liten. Flera forskare menar att Putin använder den statliga televisionen som ett verktyg för staten och att viljan till att ”demokratisera” televisionen är obefintlig. Detta tillsammans med att den privatägda delen av mediamarknaden minskar gör att flera organisationer slagit larm om medias frihet i Ryssland. Statens ägande av media och dess nära kopplingar till näringslivet har gjort att utrymmet för oberoende media har minskats.

De förändringar som införts i de lagar som reglerar media och television samt att informationsministeriets blivit mer aktivt gentemot de privata mediaföretagen har också bidragit till att försämra villkoren för de privata ägarna. De selektiva sanktioner som genomförts av informationsministeriet gentemot privatägda mediaföretag tyder också på statens vilja att öka sitt inflytande på mediamarknaden.

⁷⁶ Ibid., 327.

⁷⁷ Reportrar utan gränser, *Russia – Annual Report 2003*.

5 NTV och Media-Most

Detta kapitel behandlar makroperspektivet, men mindre generellt än föregående kapitel. Kapitlet behandlar den första av de två frågeställningarna, huruvida den ryska staten levtt upp till sina yttrandefrihetsåtaganden i fallet om TV-stationen NTV. När man tittar närmare på hur staten behandlat ett särskilt mediaföretag, i detta fallet TV-stationen NTV och dess före detta ägare Media-Most, blir bilden av den ryska statens förhållande till media tydligare.

I detta kapitel vill jag redogöra för hur Media-Most gruppen upplöstes och hur NTV övertogs av nya ägare och på vilket sätt olika forskare analyserat denna händelse. Den första delen handlar om Media-Most-gruppens bakgrund och struktur. Nästa del behandlar huruvida NTV var en oberoende TV-station eller inte. Vidare redogörs för den så kallade Guzinskij-affären som var början till att NTV övertogs av Gazprom. Till sist redogör jag för hur olika forskare har analyserat och kommenterat NTV och Guzinskij-affären.

5.1 NTV och Media-Most – bakgrund och struktur

NTV grundades 1993 av Vladimir Guzinskij och Igor Malashenko. Malashenko hade tidigare under en kort period på slutet av 80-talet varit chef över den sovjetiska televisionen och blev nu operativ chef i det nystartade bolaget. Guzinskij var den som med sin Most-bank i ryggen finansierade stationen och startade bolaget Media-Most som kom att äga TV-stationen.

Allt eftersom NTV:s popularitet ökade så växte också Media-Most. Den populära radiostationen Ekho Moskvj köptes upp, en dagstidning vid namn *Sevodnya* startades samt ett veckomagasin, *Itogi*, som publicerades i samarbete med amerikanska *Newsweek*.⁷⁸

Så småningom startades även satellitkanalerna NTV+ och TNT som kompletterade NTV:s vanliga sändningar. Dessutom köptes andelar i ett antal lokala tidningar, TV-kanaler och radiostationer. Mot slutet av 90-talet var Media-Most en av de mäktigaste aktörerna på den ryska mediamarknaden.

För att bygga upp detta mediaimperium var Guzinskij tvungen att skaffa sig kapital utifrån. Den ryska marknaden hade stark tillväxt och investeringar låg rätt i tiden. 1996 sålde han en liten del av NTV till statsägda Gazprom för att kunna

⁷⁸ Lipman, McFaul, "Managed Democracy in Russia", 118.

finansiera expansionen. Media-Most lånade också stora summor från olika statsägda banker.⁷⁹

1998, drabbades Ryssland av en finanskrasch på grund av den höga inflationen man haft under många år. Till följd av detta så förlorade Media-Most större delen av sina inkomster från annonsmarknaden och Guzinskijs skulder växte på grund av att rubelns värde kraftigt sjönk. För att betala av dem såldes ytterligare delar av företaget till Gazprom men Media-Most behöll kontrollen i egenskap av största ägare.⁸⁰ I början av år 2000 var NTV till största delen ägt av Media-Most men Gazprom hade 46 % av aktierna.

5.2 NTV som oberoende nyhetsförmedlare

NTV tillförde något nytt i den ryska televisionen när kanalen startade i början av 1990-talet. Mickiewicz menar att programmen uppfattades som moderna, balanserade och västerländska till skillnad från de Sovjetinspirerade programmen som visades på RTR och ORT. Mickiewicz menar också att NTV framstod som ett alternativ till de statliga kanalerna som ansågs ha andra journalistiska värderingar än NTV.⁸¹

Frågan om NTVs oberoende är något som forskarna varit oense om. Lipman och McFaul skriver om NTV i början av 90-talet:

NTV [...] provided a truly independent source of information that reached beyond Moscow. [...] NTV also achieved a new level of post-Soviet professionalism, quality, and style that its rival channels, ORT and RTR lacked.⁸²

De menar också att NTV var den enda TV-kanalen som kritiskt granskade det första Tjetjenienkriget som pågick från 1994-1996. NTV kritiserade även det andra kriget 1999 trots att detta hade ett starkare stöd hos allmänheten. Enligt Lipman och McFaul visar denna kritik på att NTV verkligen var ett oberoende mediaföretag.

Andra menar att NTV må ha varit mer oberoende än de statliga kanalerna men att detta vilade främst på Media-Most starka ställning och dess stundvis goda relationer till staten.⁸³

Undersökningar som gjorts visar också att NTV visserligen uppfattades som oberoende från staten men att man istället ansåg att kanalen var alltför styrd av Guzinskij.⁸⁴

⁷⁹ Laura Belin, "Will NTV Face Reprisals?", *Radio Free Europe*, Hämtat från: <http://www.rferl.org/specials/russianelection/archives/05-070400.asp> 050510

⁸⁰ Lipman, McFaul, "Managed Democracy in Russia", 120.

⁸¹ Mickiewicz, "Institutional Incapacity, the Attentive Public, and Media Pluralism in Russia, 85.

⁸² Lipman, McFaul, "Managed Democracy in Russia", 117.

⁸³ Mickiewicz, "Institutional Incapacity, the Attentive Public, and Media Pluralism in Russia, 105.

NTV hade under Jeltsins tid som president varit en allierad, särskilt under presidentvalskampanjen 1996 då en av NTVs chefer, Igor Malashenko, varit Jeltsins kampanjledare.⁸⁵ Kanalen hade tidigare ansetts som politiskt oberoende men i och med valet 1996 som stod mellan kommunisten Zyuganov och president Jeltsin så valde man tydligt att ta Jeltsins parti. Mickiewicz anser att detta gjordes för att rädslan för kommunismens återkomst och därmed också censuren, var för stark.⁸⁶ NTV belönades efter valet för sitt stöd med att få fullständig tillgång till kanal 4 som man tidigare delvis delat med ORT och RTR.

När valet var över försökte NTV reparera sitt rykte som oberoende nyhetsförmedlare och kritiserade ofta statsmakten, framför allt gällande det andra Tjetjenienkriget.

Lipman och McFaul hävdar att finansiellt var NTV tidigare den mest oberoende TV-stationen. Guzinskij hade inte privatiserat en Sovjetinsitution utan startat sitt företag ifrån grunden. Staten hade alltså inte från början ägt en del av has företag. När Media-Most så småningom tog lån ifrån statliga bolag gjorde man sig själva mer beroende av staten och startade på så sätt ett förstatligande av sig själva.⁸⁷

5.3 Guzinskij-affären

I maj 2000 genomförde överåklagarkontoret en räd mot Media-Mosts huvudkontor efter att flera av dess anställda anklagats för olika ekonomiska brott. Många av de anställda arresterades och åtalades för industrispionage och insideraffärer. Åtalen lades snabbt ned men ett dussintal liknande räder följde på denna de närmaste månaderna. Media-Most anställda blev förhörda och fick deras hem genomsökta.⁸⁸

I juni 2000 blev Guzinskij själv gripen och anklagad för att under 1990-talet ha tillskansat sig sitt mediaimperium olagligt och för förskingring i samband med privatisering av ett statligt företag. Några dagar senare släpptes han men placerades i husarrest. För att bli frisläppt blev han tvungen att skriva på ett hemligt avtal med informationsministeriet, undertecknat av informationsminister Lesin, där han lovade att sälja NTV till Gazprom. När han släpptes avslöjade han innehållet i avtalet och vilket medförde att han blev åtalad för bedrägeri och för att

⁸⁴ White, Oates, "Politics and the Media in Postcommunist Russia", *Politics*, 23 (2003), 33.

⁸⁵ Mickiewicz, "Institutional Incapacity, the Attentive Public, and Media Pluralism in Russia", 113;

Brian McNair, "Power, profit, corruption and lies" i *De-Westernizing Media Studies*, (London, 2000), 88.

⁸⁶ Mickiewicz, "Institutional Incapacity, the Attentive Public, and Media Pluralism in Russia", 113.

⁸⁷ Lipman, McFaul, "Managed Democracy in Russia", 118-122.

⁸⁸ *Ibid.*, 126.

ha avslöjat statshemligheter. För att komma undan anklagelserna flydde han kort därefter från landet. Dessa händelser blev snart kända som "Guzinskij-affären".⁸⁹

Det följande halvåret fortsatte räder, förhör och brottsmisstankar att vara vardag för Media-Mosts anställda. I januari 2001 stormade överåklagaren återigen Media-Most huvudkontor och arresterade företagets ekonomichef för inblandning i Guzinskij-affären.⁹⁰

I mars samma år så övertog Gazprom de två tidningarna *Sevodnya* och *Itogi* från Media-Mosts publiceringsbolag Sem Den. Båda tidningarna hade varit kritiska emot Kreml. Hela *Itogis* redaktion byttes ut och *Sevodnya* lades ned. *Newsweek*, som varit en av *Itogis* samarbetspartners, drog sig genast ur samarbetet och gav sitt fulla stöd till den gamla redaktionen.⁹¹

I april 2001 tillsattes en ny ledning i TV-bolaget NTV på grund av problemen inom Media-Most. Den nya ledningen, som tillsatts av minoritetsägarna Gazprom, krävde ganska snart kontroll över TV-stationens ekonomi och utbud. De journalister som vägrade följa de nya direktiven sparkades. Den gamla ledningen och journalisterna ockuperade då NTV:s lokaler och sände protestprogram mot den nya ledningen. Den nya ledningen tog då över lokalerna med hjälp av säkerhetspersonal och återtog sändningarna.⁹²

I maj 2001 lämnade en domstol i Moskva formellt över kontrollen av NTV till Gazprom på grund av att Guzinskij's tillgångar blivit frysta efter landsflykten. Media-Most gruppen var också tvungna att överlämna större delen av sina aktieposter i NTV till Gazprom för att täcka skulder till dem. Detta gjorde att Gazprom blev majoritetsägare av TV-stationen.

På liknande sätt som Gazprom tog över NTV togs så småningom flera andra av Media-Mosts företag över. Detta, tillsammans fortsatta polisräder mot företagets huvudkontor ledde till att Media-Most gick i konkurs. Gazprom startade ett bolag vid namn Gazprom-Media som tog över driften av alla Gazproms mediaföretag.⁹³

I maj 2001, efter att de blivit utslängda från NTV, kunde de sparkade journalisterna få jobb hos den sista privatägda TV-kanalen som var någorlunda rikstäckande, TV6. Några av programmen ifrån NTV flyttades direkt över till TV6. TV6 ägdes till största delen av oligarken Boris Berezovskij som tidigare varit delägare i statliga tv-kanalen ORT men hade under början av 2001 hade blivit utköpt av statliga petroleumföretaget Sibneft som helt förstatligade företaget.⁹⁴ Hans inflytande över media minskade ytterligare under 2001 då en av minoritetsägarna, statliga Lukoil som köpt 15% av TV6, stämde Berezovskij för att ha misskött företaget. Berezovskij som menade att Lukoil handlade på order

⁸⁹ Reportrar utan gränser, Russia – Annual Report 2002.

⁹⁰ Ibid.

⁹¹ Lipman, McFaul, "Managed Democracy in Russia", 123.

⁹² Ibid., 123.

⁹³ Reportrar utan gränser, Russia – Annual Report 2002.

⁹⁴ Reportrar utan gränser, Russia – Annual Report 2002.

från den ryska staten, häktades för att ha svindlat pengar. Han flydde landet och efter en lång rättslig strid togs TV6 ur etern.⁹⁵

Staten och de statliga företagen hade i början av 2002 kontroll över alla Rysslands större nationella TV-stationer.

5.4 Guzinskij-affären och staten

Många menar att Guzinskij-affären och dess efterspel tydligt visar på en medveten strategi från statens sida att återta kontrollen över media. Becker skriver:

The Russian state under Putin has made regular encroachments on the autonomy of private media, particularly broadcast media. The most significant action was the attack on the Media-Most empire of Vladimir Guzinskij.⁹⁶

Genom att använda sig av det svaga lagsystemet för att göra selektiva ingripanden mot utvalda personer försvagade man Media-Most och gjorde att Gazprom kunde ta över NTV därmed överlämna kontrollen av stationen till staten. Koltsova skriver som ett exempel på detta: "While all national channels had comparable debts, repayment was demanded only from the non-obedient NTV."⁹⁷

Övertagandet av Media-Most och NTV var inte oväntat. Redan innan den första räden mot Media-Most fanns misstankar om att staten skulle kunna försöka ta över NTV.⁹⁸ Laura Belin, journalist på bland andra RadioFree Europe, menade att "NTV is potentially vulnerable because it lacks financial independence."⁹⁹ Belin lägger i sin artikel "Will NTV face reprisals?" fram tänkbara scenarion för hur staten skulle kunna ta kontroll över NTV. Hon menar att det troligaste skulle vara att de statliga bankerna skulle kräva tillbaka de lån som Media-Most tagit eller att Gazprom skulle överta kanalen.

Hur mycket kontroll har då staten eller Putin själv över de statliga företagen? Lipman och McFaul menar att Putin såg Guzinskij som en personlig fiende efter att NTV hårt granskat konflikten i Tjetjenien.¹⁰⁰ Att Putin i uttalanden gjort klart att han inte haft något med Guzinskij-affären att göra ser de som ett bevis på att han inte värdesätter fri media. Lipman och McFaul skriver: "If he really did care about freedom of the press, he could have stopped this gross violation of democracy with one public statement. But he did not intervene."¹⁰¹

⁹⁵ Reportrar utan gränser, *Russia – Annual Report 2003*, 9.

⁹⁶ Becker, "Lessons from Russia", 151.

⁹⁷ Koltsova, "News production in contemporary Russia", 326.

⁹⁸ Laura Belin, "Will NTV Face Reprisals?", *Radio Free Europe*, Hämtat från: <http://www.rferl.org/specials/russianelection/archives/05-070400.asp>

⁹⁹ Belin, "Will NTV Face Reprisals?"

¹⁰⁰ Lipman, McFaul, "Managed Democracy in Russia", 121.

¹⁰¹ Ibid., 123.

Putin har gjort negativa uttalanden mot mediaoligarker som Gusinskij och Berezovskij. I Andrei Richters artikel "Media regulation" citeras ett av Putins uttalanden i *The Moscow Times*:

They have stolen money, they bought mass media, and they manipulate public opinion... They lie, they lie, they lie! Their logic is simple. They work on a huge audience and they do it to show... the political leadership that we need them, that we should be afraid of them, yield to them, and let them go on plundering the nation... That is the real aim of what they do,¹⁰²

Richter menar att Putin i detta uttalande tydligt tar ställning mot oligarkerna och deras inblandning i mediabranschen på ett sätt som hans företrädare Jeltsin aldrig skulle ha kunnat göra. Enligt Richter var det möjligt för Putin att göra sådana uttalanden öppet eftersom Ryssland, tack vara det stigande oljepriset, blivit mindre beroende av väst och vad västvärlden tycker. Detta gör att Putin kan motsätta sig en enskild företagare som Guzinskij utan att det hotar hans egen ställning. Detta gör han, menar Richter, för att hans förståelse av yttrandefrihetens betydelse för demokratin är för dålig.¹⁰³

Laura Belin menar att Gazprom inte behöver ha agerat på direkt order från Kreml utan att det kan handla om att företaget vill behålla goda relationer till presidenten.¹⁰⁴

5.5 Sammanfattning

I detta kapitel visar jag på hur mediagiganten Media-Most och dess flaggskepp TV-stationen NTV behandlats av den ryska staten. Kapitlet behandlar hur TV-stationen byggdes upp och finansierades av Vladimir Guzinskij samt hur företaget tog stora finansiella risker för att expandera på marknaden. NTV ansågs vara mer västerländskt orienterade, moderna och i viss mån mer oberoende än de gamla kanalerna.

Kapitlet handlar också om hur NTV övertogs av statliga Gazprom och hur Media-Most-gruppen splittrades. Detta skedde efter att Guzinskij utmanövrerats ur företaget genom bedrägerianklagelser som tvingade honom i landsflykt, Guzinskij-affären. Efteråt följde många turer kring NTV. Det var ekonomiska påtryckningar från aktieägare, åtal av chefer och anklagelser skattebrott och bedrägerier som gjorde att Gazprom slutligen kunde överta NTV. Övertagandet

¹⁰² Richter, "Media Regulation" 123.

¹⁰³ Ibid., 123.

¹⁰⁴ Laura Belin, "Will NTV Face Reprisals?", *Radio Free Europe*, Hämtat från: <http://www.rferl.org/specials/russianelection/archives/05-070400.asp>

var rent formellt korrekt men frågetecken har höjts om varför detta gjordes då staten redan kontrollerade de två största TV-stationerna i Ryssland.

De journalister som arbetat på NTV försökte efter det statliga övertagandet fortsätta sitt arbete i kanalen TV6 men även den utsattes för liknande behandling som NTV och lades till slut ned.

Flera författare menar att detta varit en medveten strategi från staten för att överta kontrollen över den ryska televisionen. Vissa menar också att NTV ansetts vara för obekvämt och kritiskt mot Putin och regeringen och att detta var anledningen till övertagandet. Några anser också att övertagandet av NTV kan ses som en del i en kampanj mot de privatägda mediaföretagen.

6 Media och väljarna

Detta kapitel behandlar mikroperspektivet i uppsatsen och tar framför allt upp de undersökningar som gjorts kring ryssarnas mediavanor och hur de påverkats av mediasituationen som väljare. Kapitlet knyts an till den andra av de två frågeställningarna och undersöker hur televisionen tagit ställning under de senaste valkampanjerna i Ryssland samt vilken inverkan detta agerande haft på väljarna. Kapitlet tar också specifikt upp hur NTV har ansetts påverka valen i förhållande till de andra stationerna.

Kapitlet är indelat i tre huvuddelar. Den första handlar om ryska mediavanor och vilket media ryssarna föredrar. Den andra behandlar hur media uppfattas av sin publik samt vilket förtroende den har för media. Den tredje delen handlar om valkampanjen till Duman 1999 och presidentvalskampanjerna år 2000 och 2004 och beskriver medias agerande i dessa kampanjer samt vilken kritik man fått för detta.

6.1 Mediavanor

Under 1980-talet blev televisionen det viktigaste mediet för makten i Ryssland. Detta berodde främst på televisionens möjligheter att nå ut till många över det stora geografiska område som Ryssland utgör.

I artikeln "Politics and the Media in Postcommunist Russia" redovisar forskarna Stephen White och Sarah Oates sina resultat av undersökningarna till Dumavalet 1999 och presidentvalet 2000. De har genomfört intervjuer och enkätundersökningar om var ryssarna hämtar information inför ett val och hur de sedan röstat. Enligt dem finns det tydliga mönster för hur man röstar beroende på vilket media man föredrar.¹⁰⁵ White och Oates undersökningar visar också att TV är det media som så många som 92 procent föredrar idag. Enligt samma undersökning är många också storkonsumenter och tittar på TV flera timmar per dag. I motsats till detta så visar Oates och White på att få läser tidningar. Sex gånger fler tittar varje dag på ett nationellt TV-program än de som dagligen läser en nationell tidning.¹⁰⁶

Detta faktum tar även Elena Vartanova tar upp i sin artikel, "Media Structures: Changed and Unchanged", som undersöker förändringar i mediaklimatet från Sovjettiden och idag. Hon menar på att under Sovjettiden var landet en "läsande

¹⁰⁵ White, Oates, "Politics and the Media in Postcommunist Russia", *Politics* 23, (2003): 31.

¹⁰⁶ Ibid., 32.

nation” medan det nu övergått till att vara en ”tittande nation”.¹⁰⁷ Hon visar på att de nationella tidningarna sedan början av 1990-talet både minskat i antal och i upplaga. Enligt Vartanova rör det sig om en minskning av upplagan med en tredjedel per år, sedan 1993.¹⁰⁸ Samtidigt så har de lokala tidningarna starkt ökat sin andel, något som även Oates och White påpekar.¹⁰⁹ Enligt Vartanova beror detta främst på ekonomiska faktorer. De lokala tidningarna har kunnat stärka sin position med hjälp av en stor lokal annonsmarknad. Samtidigt har de nationella tidningarna förlorat en stor andel av annonsmarknaden på grund av att det främsta mediet för nationell annonsering är TV.¹¹⁰ Dessa faktorer gör televisionen till den viktigaste nationella kommunikationskanalen för den som vill påverka folket.

Enligt White och Oates undersökningar är ORT den populäraste kanalen med en daglig publik på 84 procent av de deltagande i undersökningarna. På andra plats kom RTR med 71 procent och på tredje plats NTV med 54 procent med den största andelen av dessa i städerna. Det mest populära nyhetsprogrammet är ORTs kvällsnyheter.¹¹¹

Många menar att det är en väl använd metod för staten att tillåta en mer fri debatt i pressen medan man håller ett hårdare grepp om televisionen. Becker skriver: ”It [Putin’s regime] permits a relatively free print media while controlling the most important means of communication, television”.¹¹² Mickiewicz talar om detta som ett arv ifrån Sovjettiden då pressen kallades för ”small caliber” eftersom ”their impact was less likely to trigger reactions in the masses.”¹¹³ Det var televisionen som var ”large caliber” för att påverka folket eftersom ”even the most popular newspaper have circulation figures that are only a fraction of the television audience.”¹¹⁴ Både Becker och Mickiewicz anser att detta är något som fortfarande lever kvar i den ryska statens syn på media.¹¹⁵

6.2 Mediauppfattning - Förtroendet för media

Enligt de undersökningar som Whites och Oates har gjort så finns ett starkt förtroende för media i Ryssland, framför allt TV och i synnerhet den statliga televisionen. Hela 65 procent av dem som deltog i undersökningarna ansåg att den statliga televisionen var den mest pålitliga informationskällan.¹¹⁶ Detta jämfört

¹⁰⁷ Vartanova, Elena, ”Media Structures: Changed and Unchanged”, i *Russian Media Challenge*, red. Zassoursky m. fl. (Helsingfors, 2001), 24.

¹⁰⁸ *Ibid.*, 30.

¹⁰⁹ White, Oates, ”Politics and the Media in Postcommunist Russia”, 32.

¹¹⁰ Vartanova, ”Media Structures: Changed and Unchanged”, 40

¹¹¹ White, Oates, ”Politics and the Media in Postcommunist Russia”, 32.

¹¹² Jonathan Becker, ”Lessons from Russia”, 157

¹¹³ Mickiewicz, ”Institutional Incapacity, the Attentive Public, and Media Pluralism in Russia”, 91

¹¹⁴ *Ibid.*, 91

¹¹⁵ Mickiewicz, ”Institutional Incapacity, the Attentive Public, and Media Pluralism in Russia”, 102; Becker, ”Lessons from Russia”, 157.

¹¹⁶ White, Oates, ”Politics and the Media in Postcommunist Russia”, 33.

med att endast 18 procent ansåg att de kommersiella kanalerna var pålitliga. I Vartanovas undersökningar ansågs televisionen, tillsammans med kyrkan, vara den institution med den största moraliska auktoriteten i samhället.¹¹⁷

Whites och Oates undersökningar visar också att merparten av deltagarna i undersökningen ansåg att TV idag var alltför kommersiell. I motsats till detta så ansågs den sovjetiska televisionen ha varit mer kulturell och spirituell. Många var också nostalgiska över den sovjetiska televisionen. Något förvånande visar undersökningarna också att: "relatively few thought it was the job of the media in any case to provide a broad and objective diet of information".¹¹⁸ Många ansåg också att medias roll i samhället var att verka stabiliserande och att det var oansvarigt att rapportera det som inte hade något moraliskt eller patriotiskt värde.

I Whites och Oates undersökningar var anledningen till den statliga televisionens popularitet att den ansågs mest patriotisk och auktoritär och att den bäst kunde stödja det ryska samhället.¹¹⁹

Mickiewicz menar att denna uppfattning har understötts av staten som menat att de statliga kanalerna är de enda sant patriotiska. Under krisen 1993 då parlamentet beskötts av armén efter ett kuppöversök var det endast RTR, den då enda helstatliga kanalen, som fortsatte sända och kunde försöka lugna tittarna. Jeltsin själv menade att "the Russian channel, the only one that stayed on the air was what saved Moscow and Russia".¹²⁰

Att förtroendet för de privata mediaföretagen inte är särskilt stort visar sig bland annat i motståndet mot kommersialiseringen av TV. Koltsova menar att Ryssland aldrig stått inför problemen med ekonomiskt inflytande över media, som ägare och annonsörer, tidigare. Koltsova skriver:

Censorship had been the major mechanism of control in the Soviet period and that is why it had been seen as the only obstacle to freedom [...] Thus, since economic influence has come as an unpleasant surprise, it has been described in largely negative terms.¹²¹

Whites och Oates undersökningar visar i och för sig att många ansåg att NTV stod för en mer balanserad bild än de statliga kanalerna men samtidigt ansåg man att kanalens ägare, Vladimir Gusinskij påverkade innehållet alltför mycket och att kanalen var för ironisk och inte visade respekt för sin publik.¹²²

Mickiewicz visar även på att det finns ett motstånd mot det västliknande nyhetsformat som exempelvis NTV använt sig av. Den har ansetts vara mästrande och inte passande för den ryska nyhetskulturen.¹²³

¹¹⁷ Vartanova, "Media Structures: Changed and Unchanged", 25.

¹¹⁸ White, Oates, "Politics and the Media in Postcommunist Russia", 33.

¹¹⁹ Ibid., 33

¹²⁰ Mickiewicz, "Institutional Incapacity, the Attentive Public, and Media Pluralism in Russia", 110.

¹²¹ Koltsova, "News Production in Contemporary Russia", 322.

¹²² White, Oates, "Politics and the Media in Postcommunist Russia", 33

¹²³ Mickiewicz, "Institutional Incapacity, the Attentive Public, and Media Pluralism in Russia",

6.3 Media i valkampanjer

Televisionen är på flera sätt mycket viktig i valkampanjerna i Ryssland. Den stora ytan och befolkningmängden gör att kampanjresor och valtal direkt till väljarna är svåra att genomföra. Att den officiella kampanjperioden endast är en månad och att partisystemet är så nytt gör att snabb information till väljarna är viktigt.

Varje registrerad kandidat eller parti har enligt lagen rätt till en viss mängd gratis reklamtid i den statsägda televisionen inför ett val. Kandidaterna eller partierna kan välja att avstå från att använda reklamtiden om de vill. Kandidaterna kan också köpa extra reklamtid om de vill. Om en kandidat eller ett parti sedan inte lyckas få mer än 2 % av rösterna i valet måste de återbetala hela kostnaden för den reklam de fått av staten.¹²⁴

Raskin kritiserar detta system eftersom det inte gör någon nytta för kandidaterna. Även om alla får lika mycket tid så ligger den mesta av denna tid på morgonen och dagen då tittarsiffrorna är låga. Dessutom menar Raskin att formaten på programmen var för tråkiga för att tilltala publiken och därmed har de inget syfte.¹²⁵

6.3.1 Valen 1999 och 2000

1999 hölls val till det ryska parlamentet Duman och år 2000 hölls presidentval för att utse Boris Jeltsins efterträdare. Efter finanskrisen 1998 så hade flera partier svårt att finansiera sina valkampanjer. Det resulterade i att valkampanjen på hösten 1999 främst stod mellan de två starka blocken "Fatherland all-Russia"¹²⁶ som var finansierade av Moskvabaserade företag och "Unity" som var Kremlstödda. Även kommunistpartiet var starkt men de var mer osynliga i valkampanjerna eftersom man litade på sina trogna väljare. Unity vann de flesta platserna efter en valkampanj som till stor del tycktes vara en upptakt till det kommande presidentvalet som skulle hållas ett halvår senare. Kommunistpartiet fick näst flest platser och Fatherland all-Russia kom långt efter med endast 13 procent av rösterna.¹²⁷

¹²⁴ OSSE, *Russian Federation Presidential Election 14 March 2004 OSCE/ODIHR Election Observation Mission Report*.

¹²⁵ Andrei Raskin, "Television: Medium to Elect the President", i *Russian Media Challenge*, red. Zassoursky m.fl. (Helsingfors, 2001) 97.

¹²⁶ Partiernas namn skrivs i engelsk översättning.

¹²⁷ Raskin, "Television: Medium to Elect the President", 101.

Flera av de potentiella kandidaterna till presidentposten var starkt engagerade i parlamentsvalet. Två av de starkaste kandidaterna, före detta premiärministern E. Primakov och Moskvas borgmästare Y. Luzjkov, var ledare för Fatherland all-Russia blocket. Putin, premiärminister och utsedd till Jeltsins efterträdare, var inte direkt inblandad i parlamentsvalet men förekom ofta i media, i sin egenskap som premiärminister, sammankopplad med Unitypartiet och påverkade därför valkampanjen indirekt.¹²⁸

När den officiella valkampanjen inför presidentvalet så kom igång i början av år 2000 var Putin redan stor favorit och hade lämnat sina medtävlare långt bakom sig i opinionsmätningarna. Putin vann presidentvalen i den första omgången med 52,9 procent.¹²⁹

Många författare anser att media och framför allt televisionen starkt påverkat resultatet i de senaste valen i Ryssland. Detta antagande bekräftas delvis med de undersökningar som gjorts av hur media framställt de olika kandidaterna i valkampanjer och hur resultatet i valet sedan blivit.

I valet till Duman visar analyser att de tre största partiblocken, Unity, Fatherland och kommunisterna, fick ungefär lika mycket tid ägnad åt sig i den statliga televisionen RTR och ORT. NTV ägnade däremot oproportionerligt mycket tid åt Fatherland (31 procent av nyhetsrapporteringen) medan Unity enbart fick 4 procent av tiden.

Tittar man där emot på vad som rapporterades om partierna i de olika kanalerna ser det annorlunda ut. ORT och RTR framställde ofta Fatherland negativt och deras ledare Primakov och Luzjkov blev smutskastade. Att Primakov firade sin 70-årsdag under valkampanjen och att han gjort en höftoperation blev ett exempel på hans oduglighet som politiker.¹³⁰ Luzhkov anklagades i ORT:s främsta nyhetsmagasin för att ha varit inblandad i mordet på en amerikansk affärsman.¹³¹ Kommunistpartiet ägnades mycket tid i statstelevisionen men den mesta av den tiden handlade om att kommunistpartiet kritiserade Fatherland. Unity framställdes å andra sidan mer neutralt. På NTV var situationen den motsatta. En fjärdedel av NTVs bevakning av Unity var negativ medan bevakningen av Fatherland var betydligt mer neutral.¹³²

När den officiella presidentvalskampanjen satte igång valde både Primakov och Luzjkov att dra sig ur efter det misslyckade valet för Fatherland. Istället blev de tre främst kandidaterna Putin, Zjuganov och Javlinskij. Av dessa hade Putin övertaget i opinionsmätningarna redan innan valkampanjen började i januari. President Jeltsin hade plötsligt avgått i förtid på nyårsafton 1999. Detta gjorde att valet blev framskjutet från juni till mars och Putin blev utsedd till tillfällig president, innan valet, i enlighet med konstitutionen.¹³³

¹²⁸ Ibid., 104.

¹²⁹ Ibid., 110.

¹³⁰ White, Oates, "Politics and the Media in Postcommunist Russia", 34

¹³¹ Raskin, "Television: Medium to Elect the President", 107.

¹³² Ibid., 103-104.

¹³³ Laura Belin, "How State Television Aided Putin's Campaign", *Radio Free Europe*, Hämtat från: <http://www.rferl.org/specials/russianelection/archives/05-070400.asp>

Putin valde att inte använda sig av den avsatta TV-tiden som varje kandidat har rätt till. Han ställde inte heller upp på debatter eller intervjuer. Detta gjorde att hans motståndare aldrig fick tillfälle att kritisera honom. Istället använde han sig av de resor och uppdrag som han i egenskap av premiärminister kunde göra runt i landet, för att föra sin kampanj. Dessa resor bevakades flitigt i media och framställdes ofta positivt.¹³⁴ Putin framställdes som en aktiv ledare som var vital och kraftfull i jämförelse med den gamla presidenten.¹³⁵

De mäktiga männen inom media, så som Berezovskij och Guzinskij, var tydliga i sitt stöd till vissa kandidater medan deras mediaföretag försökte hålla skenet av oberoende uppe.¹³⁶ De statliga kanalerna gav Putin den största delen av bevakningen inför valet. NTV hade från början försökt stödja Javlinskij och kritisera Putin. Detta förändrades dock så småningom när Putin mer och mer tycktes vara den starka kandidaten.¹³⁷ Alla TV-kanaler kom att under slutet av kampanjperioden ägna den mesta tiden åt Putin. Siffror som "European Institute for the Media" (EIM) tagit fram visar att Putin fick hela 48,3 procent av all valbevakning på alla TV-kanalerna.¹³⁸ På RTR fick Putin 53 procent av bevakningen medan siffran var något lägre på NTV där den var 45 procent.

Finns det då några mönster i medias inflytande på väljarna? Oates och Whites undersökningar visar att de som ansåg att ORT och RTR, den statliga televisionen var den viktigaste källan till information om valet, var mer benägna att rösta på Putin och hans parti.¹³⁹ De som dessutom uttryckte gillande för ORT:s journalistik var ännu mer vänligt inställda till Putin. I deras undersökningar visar det sig också att även när sociopolitiska faktorer, som ålder, utbildningsnivå eller var i landet man bodde, räknades bort så var det faktum att man föredrog ORT en av de viktigaste indikatorerna för att lägga en röst på Putin. De som dessutom ogillade NTV var ytterligare benägna att rösta på Putin.¹⁴⁰ Oates och White menar att deras siffror "establish at least a strong *prima facie* case that there were strong reinforcement effects between state television and pro-Kremlin parties and candidates of a kind that seriously disadvantaged their competitors."¹⁴¹

Oates och White anser att deras undersökningar visar på att Ryssland må ha fria val men att de är långt ifrån rättvisa när TV påverkar väljarna på detta sätt.

I artikeln "Television: Medium to Elect the President" menar Andrei Raskin att valresultatet, det vill säga att Putin vann är bevis nog för medias påverkan på valet. Han skriver:

Particularly owing to the mass media , various special interests groups during the unbelievably short period from August, 1999 to March, 2000 brought to power a

¹³⁴ Ibid.

¹³⁵ Raskin, "Television: Medium to Elect the President", 107.

¹³⁶ McNair, "Power, Profits, Corruption and Lies", 89.

¹³⁷ Laura Belin, "How State Television Aided Putin's Campaign",

¹³⁸ White, Oates, "Politics and the Media in Postcommunist Russia", 35.

¹³⁹ Ibid., 35.

¹⁴⁰ Ibid., 35.

¹⁴¹ Ibid., 35.

politician whose potential chances to become the next president of Russia hadn't even been analyzed nine months prior to the elections.¹⁴²

Raskins menar att Putin var den som fick mest positiv uppmärksamhet i media och framför allt i den statsägda televisionen medan hans motståndare smutskastades. Han menar också att den mer nyanserade debatt, som trots allt fanns i framför allt dagstidningarna, försvann eftersom de flesta föredrog TV för inhämtande av information. Laura Belin menar att Kreml påverkat TV-kanalerna under valkampanjerna men att det inte nödvändigtvis handlar om en direkt styrning. Hon skriver:

There is no proof that Putin or his campaign staff ordered ORT and RTR employees to cover the campaign as they did. But news coverage followed the general script of Putin's campaign in the same way that the media in 1996 shadowed Boris Yeltsin's strategy. Perhaps journalists and executives were simply concerned with keeping their jobs.¹⁴³

På samma sätt resonerar Raskin om NTVs plötsliga attitydförändring om Putin i slutet av valkampanjen. NTVs mildare inställning mot Putin berodde enligt Raskin på att man var rädda för repressalier när det stod klart att Putin skulle vinna.¹⁴⁴

6.3.2 Presidentvalet 2004

När det senaste presidentvalet skulle hållas i mars 2004 var Putin favorit på förhand. Opinionssiffrorna visade på ett stöd på mellan 70 och 80 procent. Ingen av kandidaterna som ställde upp mot honom ansågs kunna hota honom.

Även denna gång valde Putin att inte använda sig av den fria reklamtiden eller delta i TV-sända debatter. Trots detta dominerade han återigen medierna och denna gång än mer än i presidentvalet 2000.¹⁴⁵

Det senaste presidentvalet har blivit starkt kritiserat av OSSE:s valobservatörer. I deras rapport kritiseras särskilt den statskonrollerade median.

While on a technical level the election was organized with professionalism, particularly on the part of the Central Election Commission (CEC), the process overall did not adequately reflect principles necessary for a healthy democratic election. The election

¹⁴² Raskin, "Television: Medium to Elect the President", 96.

¹⁴³ Laura Belin, "How State Television Aided Putin's Campaign".

¹⁴⁴ Raskin, "Television: Medium to Elect the President", 111.

¹⁴⁵ Peter Andersen, "Putin går mot storseger", *Göteborgsposten* (2004-03-11).

process failed to meet important commitments concerning treatment of candidates by the State-controlled media on a non-discriminatory basis¹⁴⁶

OSSE kritiserar den statliga televisionen framför allt för att man givit Putin den klart största delen av bevakningen inför valet och att denna var positivt inställd till den sittande presidenten. OSSE säger: ”on the State-controlled television channels he received coverage far beyond what was reasonably proportionate to his role as Head of State.”¹⁴⁷

Vidare menar OSSE att även NTV oftast var positivt inställda till Putin även om deras valbevakning var något mer balanserad gällande hur stor del av bevakningen varje kandidat fick.¹⁴⁸

Sergej Brilov, programledare på RTR, intervjuades i svenska *Aftonbladet* strax innan valet. Han menade att det var rätt att ge Putin så stor mediabevakning eftersom han stöddes av så många fler än alla sina motståndare. Dessutom erkände han att det förekommit påtryckningar ifrån Putins kansli. ”Gamla vanor är svåra att ta död på. Vi är fortfarande sämre på att stå emot tryck från makthavare än journalister i väst.” sa Brilov till *Aftonbladet*.¹⁴⁹

Putin vann valet med över 70 procent av rösterna. Efter vinsten lovade han, efter OSSE:s kritik att utöka mediafriheten.¹⁵⁰

6.4 Sammanfattning

Kapitlet visar på att till skillnad från under Sovjettiden då tidningarna var den främsta mediatypen så är televisionen idag det media de flesta föredrar. Förtroendet för televisionen är också relativt stort, även om många inte anser att televisionen nödvändigtvis behöver vara oberoende. Statlig television har större förtroende än privatägd och det finns ett stort motstånd mot kommersialiseringen av TV.

I valkampanjerna har det visat sig att ingen av de tre största tv-stationerna hade en jämlig tidfördelning mellan de olika partierna. Vissa partier har givits oproportionerligt stort utrymme. De mer betrodda statliga kanalerna var positivt inställda mot Putins parti och negativa mot dess motståndare. På privatägda NTV var situationen den motsatta. Under presidentvalskampanjen 2000 deltog Putin inte i TV-sända debatter och dylikt men fick ändå gott om positiv publicitet, i sin

¹⁴⁶ OSSE, Russian Federation Presidential Election 14 March 2004 OSCE/ODIHR Election Observation Mission Report.

¹⁴⁷ OSSE, Russian Federation Presidential Election 14 March 2004 OSCE/ODIHR Election Observation Mission Report.16

¹⁴⁸ Ibid.,16.

¹⁴⁹ Wolfgang Hansson, ”Putin tvingar Ryssland att välja honom”, *Aftonbladet* (2004-03-13).
¹⁵⁰ Joanna Kurosz, ”Putin samlar makten men lovar utöka mediefriheten”, *Göteborgsposten* (2004-03-16).

egenskap som premiärminister, av den statliga televisionen. Även NTV var i slutet av kampanjen positiva till Putin, enligt vissa av rädsla för repressalier.

I Putins återvalskampanj återupprepades mönstret och denna gång var det tydligare då alla stora kanaler var under statlig kontroll. OSSE kritiserade presidentvalet på grund av detta.

7 Diskussion

I detta kapitel diskuteras uppsatsens innehåll. Diskussionen är indelad i två delar som diskuterar makro- och mikroperspektiv separat. Den första behandlar makroperspektivet, som redogjorts för i kapitel 4 och 5. Den andra delen behandlar mikroperspektivet och innehållet i kapitel 6. I båda delarna utgår diskussionen från det demokratiska mediasystemet och dess nyckelkomponenter pluralism och autonomi.

7.1 Makroperspektivet

I kapitel 4 och 5 redogörs för makroperspektivet. Där framgår att staten och mediaföretagen i Ryssland har en nära relation samtidigt som lagstiftningen är för svag för att reglera detta förhållande. Detta gör att möjligheten till det oberoende pluralistiska mediaklimat, som behövs för att ett stabilt demokratiskt mediasystem ska kunna utvecklas i Ryssland, minskar. När media i allmänhet och televisionen i synnerhet styrs av politiska beslut och viljeyttringar blir konsekvensen att dess publik inte får tillräckligt varierande och opartisk information för att kunna delta i demokratiska processer.

För att ett demokratiskt mediasystem ska fungera behövs, som framgår av kapitel 2, pluralism eller mångfald på mediamarknaden. Denna pluralism bör bestå av både innehållsmässig och strukturell eller ägarmässig mångfald för att dess publik ska få tillräckligt varierad information för att kunna göra välgenomtänkta val.

Tittar man på den ryska mediamarknaden och specifikt televisionen, som gjorts i kapitel 4 och 5, ser man att både den innehållsmässiga och strukturella mångfalden är låg. Staten är den största ägaren och de fåtal privata aktörer som finns har en mycket liten del av den nationella marknaden. Tidigare fanns större privata stationer så som NTV och TV6. Dessa var i och för sig ägda av stora mediakoncerner med kopplingar till den politiska och ekonomiska eliten, men stod ändå för den enda verkliga strukturella mångfalden.

När den ena (NTV) nu finns under statligt ägarskap och den andra (TV6) är nedlagd är ägarstrukturen inte tillräckligt pluralistisk inom den ryska televisionen. I båda fallen har staten varit inblandad i övertagande och nedläggning. Staten har alltså genom sitt agerande motverkat den pluralism som eventuellt fanns eller skulle ha kunnat uppstå.

Ytterligare försvårande för att ett pluralistiskt ägarklimat ska kunna uppstå är att de ryska medialagarna är för svaga för att skydda privata aktörers verksamhet och att de används för att motarbeta dessa.

Det andra nyckelbegreppet som det demokratiska mediasystemet kräver är autonomi eller oberoende. För att vara oberoende får man inte vara påverkad eller styrd genom direkt censur eller indirekta styrmedel såsom till exempel finansiering. Ser man på det ryska fallet kan man se att den direkta styrningen, som förekom i Sovjetsystemet, inte förekommer eller förekommer till mycket liten grad. Det som istället kan anmärkas är att stora delar av den ryska televisionen finansieras direkt ifrån statsbudgeten, det vill säga finansieras genom politiska beslut.

Frågan om hur statlig television ska fungera är något som debatteras i många länder. Många anser att det är viktigt att statlig television existerar som motvikt till TV-stationer styrda av kommersiella intressen. Den svåra balansgången blir dock hur staten ska förhålla sig till televisionen, eftersom man äger den men inte får blanda sig i hur den styrs. I de fall där det finns public service, som till exempel i Sverige eller Storbritannien, löser man problemet genom att frikoppla televisionens finansiering från statens budget och istället finansiera den genom speciella skatter eller avgifter. Den ryska staten finansierar dock televisionen direkt och bestämmer från år till år vilka anslag den ska få. Detta är ett problem för televisionens självständighet, även om problemet är av mer principiell karaktär.

Som genomgången i kapitel 4 visar kan man också se att televisionen underordnats staten och ses som ett instrument som används för att försöka återfå ordningen i landet efter Sovjetunionens fall. För att ett demokratiskt mediasystem ska kunna utvecklas bör televisionen istället ses som en fri aktör ägd av staten.

Lägger man dessutom till det faktum att lagsystemet inte ger tillräckligt skydd så är oberoendet i det närmaste minimalt. De selektiva sanktioner som genomförts mot vissa privata aktörer på marknaden visar även de på den statliga strategin att motarbeta de privatägda TV-stationerna till förmån för de statliga. Så som licenslagarna ser ut kan staten när som helst, utan förvarning, dra in licensen för vilken TV-station som helst. Att detta inte görs i stor utsträckning beror förmodligen på att det skulle ge mycket kritik, främst från utlandet.

Viljan finns från statens sida att överta makten över all television. Detta visar sig genom statens uppköp av privatägd media, dess motstånd till nya konkurrenter på mediamarknaden, uttalanden från den politiska ledningen samt återupprättandet av informationsministeriet.

Den ryska staten använder sig av framför allt två metoder för att få makt över televisionen. Den första är att överta eller köpa upp privatägda stationer och på så sätt effektivt sätta dem under statligt inflytande, även om ägandet i stationen inte behöver vara totalt. Den andra metoden är att minimera konkurrensen till den statligt ägda televisionen. Detta görs genom att använda ny eller befintlig lagstiftning för att göra privat ägande så svårt som möjligt samt att låta lagarnas implementering vara så oförutsägbara som möjligt för att skapa ett klimat som gör det svårt att vara kritiskt mot makten.

Även om inget av detta går att hänvisa direkt till order från Putin eller regeringen så visar det ändå på statens missnöje med de privatägda medierna. Sedan Putin tillträdde som president har både pluralismen och autonomi inom den ryska televisionen minskat, något som allvarligt kan skada pressfriheten, och därmed också yttrandefriheten i Ryssland. De förändringar som skett i mediaklimatet sedan Putins tillträde tyder på att staten motsätter sig oberoende media i allmänhet och television i synnerhet.

Vad detta beror på går bara att spekulera om. Vissa menar att det har historiska orsaker, att televisionen aldrig varit fri i Ryssland och att detta är ett arv ifrån Sovjetunionen. Man menar att även hos de privatägda stationerna, TV6 och NTV, var den politiska inblandningen stor. Som exempel på detta kan man se att även innan staten övertog NTV så styrde kortsiktiga yttre framgångar och politiska fördelar för ägarna de redaktionella besluten inom NTV. Detta visas tydligt i bland annat TV-stationens stöd för Jeltsins återvalkampanj.

Att TV-kanalen haft ett mer västerländskt format kan dock säkert lura tittaren, särskilt en tittare från väst, att tro att kanalen också haft en mer opartisk inställning till de nyheter den förmedlat. Det mesta tyder dock på att Guzinskij och Media-Most tagit både ekonomiska och redaktionella beslut över stationen. Det som passat ägarna bäst för tillfälligt är det som fått styra utbudet av nyheter.

När man ser det från den synvinkeln kan man till och med anse att det statliga uppköpet av NTV varit en åtgärd för att få en mer oberoende och opåverkad television. Att staten på så sätt skulle stå som yttrandefrihetens garant gentemot de mäktiga oligarkerna. Detta är dock knappast troligt då uppköpen snarare lett till en återgång till ett mer auktoritärt system och Putin har inte utmärkt sig som varm anhängare av yttrandefriheten. Dessutom leder en sådan eventuellt positiv effekt på TV-stationernas autonomi till en försämring av den strukturella pluralismen vilket totalt ger en större skada på det demokratiska mediasystem som skulle kunna uppstå.

7.2 Mikroperspektivet

Ryssarnas förtroende för televisionen är starkt, framför allt för den statliga televisionen. Detta innebär dock inte att man litar på allt som televisionen förmedlar. Tvärt om verkar det som om förtroendet mer innebär ett förtroende för televisionen som stabiliserande institution. Trots att man arbetade för att få bort den statliga censuren efter kommunismens fall, så stannade engagemanget för yttrandefrihet där. Att televisionen skulle vara objektiv verkar inte vara eftersträfvansvärt för dess publik. Kanske går förklaringen till detta att hitta i den historiska kontexten. En fråga som här kan vara viktig att ställa sig är dock: Är yttrandefrihet och fri television viktig även om publiken inte anser det? I slutet av detta kapitel tänker jag återkomma till denna fråga.

Vilken betydelse har då vår ena nyckelkomponent i det demokratiska mediasystemet, pluralism, ur ett mikroperspektiv? Det pluralism ur ett

mikroperspektiv betyder är att publiken får information av varierande karaktär. Här har det också viss betydelse vilka mediavanor publiken har. Ju mer koncentrerad publiken är till ett media desto mer pluralistiskt måste innehållet i detta media vara. Om många olika mediatyper och företag eller institutioner finns och publiken är splittrad kan pluralismen ändå uppnås även om vissa medier väljer att ta ställning i frågor eller vinkla informationen. Detta kan man se bland dagstidningar som ofta uttalat står för en viss politisk riktning. Om publiken enbart får vinklade nyheter och information minskar möjligheten för dem, som väljare, att kunna genomföra ett rättvist val.

I det ryska fallet är publiken dock relativt koncentrerad. Man föredrar televisionen som nyhetsmedium och väljer oftast den statliga televisionen. Så var fallet inför valen 1999 och 2000. Publiken hade också större förtroende för den statliga televisionen än för den privatägda televisionen. Om den statliga televisionen i detta fall varit pluralistisk i sitt innehåll hade detta inte varit något större problem men som genomgången i kapitel 6 visar var detta inte fallet. Den statliga televisionen visade en väldigt ensidigt positiv bild av Putin och hans parti under de båda valkampanjerna. Dessutom smutskastades motståndarna på ett sätt som tydligt visade var ORT och RTR hade sin lojalitet. NTV tog en motsatt ställning, mot Putin och för hans motståndare. I detta skede fanns ändå någon slags pluralism även om den inte var tillräcklig i och med att publiken misstrodde NTV och föredrog de statliga kanalerna.

När Dumavalet var avslutat och den verkliga presidentkampanjen började bytte dock NTV sida och började visa samma bild som de övriga kanalerna. Detta gjorde att pluralismen inom televisionen minskade till ett minimum.

I nästa presidentval, 2004, upprepades mönstret men här var den övervägande positiva bilden av Putin cementerad redan från början då inget alternativ till den statliga televisionen längre fanns på riksnivå.

Detta visar också på att det inom den ryska televisionen finns för lite av den andra nyckelkomponenten, autonomi. De statliga kanalerna valde att stödja Putin, vilket så småningom även NTV gjorde, vilket gör att man definitivt kan ifrågasätta deras självständighet. Denna okritiska hållning mot makten kan ha berott på flera saker men den resulterade i att väljarna inte fick någon kritisk granskning, i televisionen, av makten inför valen 1999, 2000 och 2004.

Detta kan tyckas tyda på att det finns en statlig styrning av det redaktionella innehållet i TV. Detta behöver dock inte vara fallet då redaktionerna kan ha agerat för att vara makten till lags, snarare än på direkt order ifrån den.

Det intressanta med resultaten i valen är att de så tydligt följer väljarnas attityd till media. De som föredrog de statliga kanalerna och misstrodde NTV var de som var mest benägna att rösta på Putin och Unity. När man ser på hur stor bristen på autonomi och pluralism varit hos den statliga televisionen skulle man på så sätt kunna hävda att den statliga televisionen direkt påverkade valresultatet. Detta behöver dock inte vara fallet eftersom att även tidigare, då den privatägda televisionen hade större del av TV-marknaden var rapporteringen väldigt likartade både i den privata och statsägda televisionen. Dock kan man kanske säga att om ägarstrukturerna varit annorlunda och lagsystemet varit starkare så hade de ryska väljarna förmodligen fått en något mer nyanserad bild av de olika kandidaterna.

Med den statliga televisionen som främsta nyhetskälla blev dock den ensidigt positiva bilden av Putin den som väljarna lade sin röst efter.

Till sist tänker jag återvända till frågan i början av stycket, är yttrandefrihet och fri television viktigt även om inte folket/publiken tycker det? Det som redovisats i denna uppsats tyder på det. Även om väljarna som valde Putin skulle ha röstat på samma sätt om televisionen givit ett rättvisande bild av Putin och hans motkandidater så kan de aldrig veta om så var fallet eftersom de inte fick någon rättvis presentation av alternativen eller kritisk granskning av makten. Utan pluralism och autonomi inom televisionen kan man inte få all den fakta som skulle ha kunnat påverka väljaren i sitt val. Därför är yttrandefrihet och fri television viktig även om folket inte tycker det.

8 Slutsatser

I detta kapitel tänker jag återvända till mina frågeställningar och genom att kombinera de makro- och mikroperspektiv som presenterats i föregående kapitel dra slutsatser.

Den första frågeställningen var: Har den ryska staten levt upp till sina åtaganden gällande yttrandefriheten ifråga om TV-stationen NTV? För att svara på denna fråga har jag redogjort för hur NTV övertogs ifrån staten. Att detta har med yttrandefrihet att göra visas genom den ensidiga och okritiska bild som NTVs konkurrenter, de statliga kanalerna, visat upp samt det faktum att NTV förändrade sin hållning gentemot makthavarna när stationen kom under statligt ägande.

NTV var ett alternativ till de statliga kanalerna och alternativ behövs för att rapporteringen ska vara tillräckligt pluralistisk för väljarna. Detta gör att staten genom sitt uppköp av NTV skadat yttrandefriheten på så sätt att de positiva effekter som yttrandefrihet kan ha på demokratiska processer inte uppnåtts.

Trots detta är det inte självklart att staten inte levt upp till sina åtaganden. Folket var skeptiska gentemot NTV, man litade inte på innehållet och ansåg att de statliga kanalerna bättre representerade deras åsikter. Denna skepsis grundade sig till stor del i hur NTVs ägare betett sig. Utan att gå närmre in på Guzinskij's historia kan man anta att han, i likhet med andra, under privatiseringsvågen under 1990-talet tillskansat sig delar av sina tillgångar på ett oegentligt sätt. Detta gör att viss skepsis inför NTVs trovärdighet kan vara befogad.

När det gäller Guzinskij-affären och övertagandet av NTV kan man inte säga att något egentligt brott begåtts gentemot NTV. Övertagandet har skett helt i enlighet med rysk lag som förklaras i kapitel 4. Guzinskij-affären kan ses som ett lyckat exempel på statens metoder att rensa upp bland de privatägda TV-stationerna.

Trots denna aspekt på frågan visar innehållet i denna uppsats att den ryska staten inte har levt upp till sina åtaganden gällande yttrandefrihet i fråga om NTV. Trots att inget brott begåtts mot NTV, enligt rysk lag, så är den ryska staten skyldig till brott mot yttrandefriheten genom att motverka privatägd media. Yttrandefriheten har skadats på flera sätt. Dels genom att den faktiska pluralismen och autonomin inom den ryska televisionen minskat avsevärt, men också att andra privatägda mediaföretag eller kritiska röster inom den statliga televisionen avskräcks från att kritisera eller visa på alternativen, då staten har allt för stor makt över televisionen i Ryssland.

Den andra frågan var: Hur har televisionen tagit ställning i valkampanjerna 1999, 2000 och 2004 och på vilket sätt har detta påverkat väljarna? Uppsatsen visar att de statliga TV-kanalerna tog ställning för Putin och hans parti genom att visa en genomgående okritisk och positiv bild av honom samtidigt som man

smutskastade motståndarna. Även om NTV vid valet 1999 stått för en annan politisk riktning så följde man i valen 2000 och 2004 samma linje som ORT och RTR.

Vidare visar uppsatsen att TVs ställningstagande kan ha påverkat valresultatet då utfallet av valet följde den bild som media visat upp. Väljarna som valde att rösta på Putin och Unity och ogillade motståndarna, var samma väljare som ansåg att den statliga televisionen var den viktigaste och mest korrekta nyhetskällan.

Uppsatsen visar på varför yttrande- och mediafrihet är viktigt ur demokratisk synvinkel. Då inga egentliga alternativ presenterats i media finns inte heller några tydliga alternativ att rösta på. Uppsatsen visar också på att väljarnas mediavanor och förtroendet för media spelar roll. De som litade på den statliga televisionen valde att lita på dess bild av Putin och valde därför honom.

Om man till sist kombinerar makro- och mikroperspektivet kan man alltså se att uppsatsen visar på att den ägar-/maktstruktur som finns påverkar hur mediets publik agerar. Den ägarkoncentration som staten står för i Ryssland påverkar, med olika medel, innehållet i media som i sin tur påverkar publikens uppfattningar i politiska frågor. Resultatet blir att staten påverkar hur väljarna röstar och skadar på så sätt den demokratiska processen. Yttrandefrihet, i ordets breda bemärkelse, och frihet för media att rapportera objektivt och kritiskt är i detta klimat näst intill omöjligt.

Källförteckning

- Gunther, Richard, Mughans, Anthony, "The Media in Democratic and Nondemocratic Regimes", i *Democracy and the Media – A Comparative Perspective*, red. Richard Gunther & Anthony Mughans, Cambridge: Cambridge University Press (2000).
- Gunther, Richard, Mughans, Anthony, "The Political Impact of the Media", i *Democracy and the Media – A Comparative Perspective*, red. Richard Gunther & Anthony Mughans, Cambridge: Cambridge University Press (2000).
- Marletti, Carlo, Roncarolo, Franca, "Media Influence in the Italian Transition from a Consensual to a Majoritarian Democracy", i *Democracy and the Media – A Comparative Perspective*, red. Richard Gunther & Anthony Mughans, Cambridge: Cambridge University Press (2000).
- McNair, Brian, "Power, profit, corruption and lies", i *De-Westernizing Media Studies*, red. James Curran & Myung-Jin Park, London: Routledge (2000).
- Mickiewicz, Ellen, "Institutional Incapacity, and the Attentive Public and Media Pluralism in Russia", i *Democracy and the Media – A Comparative Perspective*, red. Richard Gunther & Anthony Mughans, Cambridge: Cambridge University Press (2000).
- Raskin, Andrei, "Television: Medium to Elect the President", i *Russian Media Challenge*, red. Kaarle Nordenstreng, Elena Vartanova & Yassen Zassoursky, Helsingfors: Aleksanteri Institute (2001).
- Richter, Andrei, "Media Regulation: Foundation Laid for Free Speech", i *Russian Media Challenge*, red. Kaarle Nordenstreng, Elena Vartanova & Yassen Zassoursky, Helsingfors: Aleksanteri Institute (2001).
- Siebert, Fred S., Peterson, Theodore, Schramm, Wilbur, Four theories of the press : the authoritarian, libertarian, social responsibility and Soviet communist concepts of what the press should be and do, 2:a uppl. Illinois: Urbana (1963).
- Sparks, Colin, "Media Theory After the Fall of European Communism", i *De-Westernizing Media Studies*, red. James Curran & Myung-Jin Park, London: Routledge, (2000).
- Sparks, Colin, *Communism, Capitalism and the Mass-Media*, London: Sage, (1998).
- Vartanova, Elena, "Media Structures: Changed and Unchanged", i *Russian Media Challenge*, red. Kaarle Nordenstreng, Elena Vartanova & Yassen Zassoursky, Helsingfors: Aleksanteri Institute, (2001).
- Zassoursky, Ivan, "Media and Power: Russia in the Nineties", i *Russian Media Challenge*, red. Kaarle Nordenstreng, Elena Vartanova & Yassen Zassoursky, Helsingfors: Aleksanteri Institute, (2001).

Zassoursky, Yassen N. "Media in the Public Interest", i *Russian Media Challenge*, red. Kaarle Nordenstreng, Elena Vartanova & Yassen Zassoursky, Helsingfors: Aleksanteri Institute, (2001).

Artiklar

- Andersson, Peter, "Putin går mot storseger", *Göteborgsposten* (2004-03-11).
- Becker, Jonathan, "Keeping Track of Press Freedom", *European Journal of Communication* 18 (2003).
- Becker, Jonathan, "Lessons From Russia", *European Journal of Communication*, 19 (2004).
- Hansson, Wolfgang, "Putin tvingar Ryssland välja honom", *Aftonbladet*, (2004-03-13).
- Koltsova, Olessia, "News Production in Contemporary Russia", *European Journal of Communication*, 16 (2001).
- Kurosz, Joanna, "Putin samlar makt men lovar utöka mediefriheten", *Göteborgsposten*, (2004-03-16).
- Lipman, Masha, McFaul, Michael, "Managed Democracy in Russia", *Press/Politics*, 6 (2001).
- McNair, Brian, "Television in post-Soviet Russia", *Media, Culture & Society*, 18 (1996).
- Oates, Sarah, White, Stephen, "Politics and the Media in Postcommunist Russia", *Politics* 23 (2003).

Elektroniska källor

- Belin, Laura, "Will NTV Face Reprisals?", *Radio Free Europe*, Hämtat från: <http://www.rferl.org/specials/russianelection/archives/05-070400.asp>, 050510.
- Belin, Laura, "How State Television Aided Putin's Campaign", *Radio Free Europe*, Hämtat från: <http://www.rferl.org/specials/russianelection/archives/05-070400.asp>, 050510.
- Netanel, Neil, "Is the Commercial Mass Media Necessary, or Even Desirable, for Liberal Democracy?", (Working paper, TPRC Conference on Information, Communications, and Internet Policy, 2001), Hämtat från: Academic Search Elite, EBSCO, 050422.
- Reportrar utan gränser, *Russia – Annual Report 2002*, www.reportrarutangranser.se
- Reportrar utan gränser, *Russia – Annual Report 2003*, www.reportrarutangranser.se
- Reportrar utan gränser, *Russia – Annual Report 2004*, www.reportrarutangranser.se
- Freedom House, "Freedom of the Press 2004 – A Global Survey of Media Independence", Hämtat från: <http://www.freedomhouse.org/research/pressurvey.htm>, 050814.

OSSE – Organisationen för säkerhet och samarbete i Europa, "Russian Federation Presidential Election 14 March 2004 OSCE/ODIHR Election Observation Mission Report". Hämtat från: <http://www.osce.org/odihrelections/documents.html?lsi=true&limit=10&grp=231,050814>

Konventioner

Allmän förklaring om de mänskliga rättigheterna, (1948).

Europeiska konventionen angående skydd för de mänskliga rättigheterna och de grundläggande friheterna, (1950).

Internationell konvention om medborgerliga och politiska rättigheter, (1966).

Den amerikanska konventionen om mänskliga rättigheter, (1969).

Afrikanska stadgan om människans och folkens rättigheter, (1981).

